

HUKUK ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN SORUNLAR

HUKUK EĞİTİMİNDE REFORM

(Bir Deneme)

Yazan : Prof. Dr. Tuğrul ANSAY

I. Giriş :

Bu küçük etüd, uzun süreden beri ilgi duyduğumuz hukuk eğitiminde reform konusu üzerinde Haziran 1968 öğrenci hareketlerinden sonra yapmış olduğumuz çalışmalarımızın bir mahsulüdür. Fakültemizde hukuk eğitiminde reform yapılması teşebbüslerinin tarihi yeni değildir. Özellikle son yıllarda mezunlarımızın niteliklerinin yetersizliği, genel kültür seviyelerinin düşük olduğu¹ genellikle müşahade edilmiş, üniversitelere giriş testleri yapılmaya başladığından beri de bu testlerde yüksek puan tutturamayan veya başka fakültelere kabul edilmeyen gençlerin hukuk fakültelerine ve bu arada Fakültemize geldikleri açık bir şekilde ortaya çıkmış, bu da öğretim üyelerini meselenin üzerine eğilmeye zorlamıştır. Fakat asıl 1968 yazının başı bütün öğretim üyelerinin dikkatini bu soruna çekmiş ve Ankara Hukuk Fakültesinde hukuk eğitiminin geliştirilmesi ve yenilenmesi amacıyla benim de üyesi bulunduğum bir «Hukuk Eğitiminde Reform Komisyonu» kurulmuştu. Komisyon çalışmaları için araştırmalar yapmış bulunuyorum. Sunmakta olduğum bu makale araştırmalarımın, ileride faydalı olabileceği düşünülerek ve tartışmalara vesile olması umudıyla toparlanıp tasnif edilmiş bir ifadesidir. Araştırma nisbeten kısa bir süre içinde yapıldığından hukuk eğitiminin önem gösteren her tür-

---

(1) Hukuk fakültesi öğrencileri bakımından böyle bir tehlikeli durumun A.B.D.'nde de var olduğuna değinilmiştir: Reich, Toward the Humanistic Study of Law, 74 YALE L J 1402 (1965).

lü sorunun bütün inceliklerine kadar gidilememiş, birçok konularda yüzeyde kalınmıştır.

Yazımızda önce Ankara Hukuk Fakültesindeki hukuk eğitiminin bir tarihçesi verilerek 40 küsur yıl içindeki değişiklikler ortaya konmuştur. Bunu takiben hukuk eğitimi alanında önemli çalışmaların yapıldığı bazı Batı ülkelerindeki hukuk eğitimi uygulamalarından örnekler verilerek son gelişmeler belirtilmek istenmiştir. Nihayet son kısımda ise, Ankara Hukuk Fakültesinde yapılması düşünülen yeniliklere temel olması dolayısıyla hukuk eğitiminin amacı tartışılıp bu amaca bizi götürecektir metot ve araçlar bakımından durum incelenip tavsiyelerde bulunulmuştur. Bütün bunlar yapılırken bugünkü şartların değişmeyeceği esas alınmış, yani öğrenci ve öğretim üyesi sayısında bir değişme olmayacağı varsayımından hareket edilmiştir.

Çalışmamızın ağırlık merkezini lisans eğitimi teşkil etmektedir. Bundan dolayı da mezuniyet sonrası hukuk eğitimi sorunları üzerine eğilinmemiştir. Gerçi, daha sonra görüleceği üzere, üst sınıflarda seçimlik dersler sistemine gidilmesini savunmaktayız, fakat seminer çalışmaları genellikle lisans üstü eğitime terkedilmiştir.

Hukuk eğitiminde reform ile ilgili bu çalışmamızın ana amacı, yapılması düşünülen bir yeni yönetmelik hakkında kişisel görüşlerimizi ortaya koymaktır. Bu müteakip izahlarımızda yer yer yapılmıştır. Fakat hukuk eğitiminde bir reform yönetmelik sınırlarının çok dışarılarna giden bir alanı kapsamalıdır. Bu genel reforma bir bütün olarak ulaşılması, özellikle öğrencilerin niteliği, sayısı, bu mesleğe olan hevesleri ve gayretleri kadar, öğretim üyelerinin yenilikleri kabulde gösterecekleri isteğe ve çabukluğa da bağlıdır.²

II. Ankara Hukuk Fakültesinde Hukuk Eğitiminin Tarihçesi :

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, evrende, her alanda büyük değişme ve gelişmelerin olduğu bir çağ. İnsanlık tarihinin son 30-40 yıla gelinceye kadar yapmış olduğu ilerlemelerle kıyas edile-

(2) Bak. Topçuoğlu tarafından yazılan Önsöz, S. VIII ve IX (Arat, Amerikan Hukuk Öğretiminde «Case Method», Ankara 1968); J. J. Servan-Schreiber (Çev: N. Sander), Bir Toplumun Uyanışı, 55 (İstanbul, 1968).

miyecek hızla yeni buluşlar ortaya çıkmış,³ teknik alandaki ilerlemelerle birlikte uzaklık ve zaman kavramları anlamlarını hemen tamamen değiştirmişlerdir. Toplumlar da tekniğin bu ilerlemesine, sosyal hayatın düzenleyicisi olan hukuk ile hukukçuların eğitimi de bu sürate ayak uydurmak zorundadır. Diğer alanlarda olduğu gibi hukuk eğitimi de sürekli bir ilerleme isteyecektir. Ancak bu suretledir ki yargıçlık, avukatlık, Devlet memurluğu ve politikacılıktan iş hayatına kadar her sahada görev alan yarının hukukçuları iyi bir şekilde yetiştirilebilirler ve memleketin geleceğindeki yapıcı rollerini oynayabilirler.⁴

Cumhuriyetin ilk eğitim kuruluşlarından biri olan Ankara Hukuk Mektebinde, açıldığı tarihten beri çeşitli hukuk eğitimi çalışma ve hamleleri yapılmıştır. Hukuk Mektebi 1925 senesinde⁵ yeni hukuku anlayabilecek devrimci yargıç ve savcılar yetiştirmek amacıyla hizmete girmişti.⁶ O tarihlerde lise eğitimi görmemiş olanlara dahi hukuk tahsili yapmak imkânı veriliyor⁷ ve 3 yıllık eğitim süresi hukuk mezunu olabilmek için yeterli sayılıyordu.⁸

-
- (3) «Zirai Reforma varabilmek için insanlık aşağı yukarı 475.000 yıl beklemiştir. Ancak 25.000 sene sonra Endüstri Devrimine erişilmiştir. 'Uzay Çağı'na ise 150 senede vardık... İnsanlık tarihindeki bu fevkalâde tempo değişmesi, sosyal değişme sürecini kontrol edebilmek için yeni ve bilinçli çabaların sarfolunması gerektiğini gösterir»: **Murphy**, Role of 'Nonpractical' or 'Cultural' Courses, 15 J. Leg. Ed. 140 (1962).
- (4) **Coing**, Aims of Legal Education, 2 (Comparative Legal Education, Ed.: **Hawley**, Ankara 1959). Michigan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Hukukçular Derneği kapısında şu sözler yazılıdır: «The character of the legal profession depends upon the character of the law schools. The character of the law schools forecasts the future of America».
- (5) 1337 yılında Ankara'da, bir hukuk mektebi açılması önerisi kabul edilmemiştir. **Hırş**, Dünya Üniversiteleri ve Türkiyede Üniversitelerin gelişmesi 529 (C: 1, İstanbul 1950); **M. Cemil**, Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluşu, 1 Hukuk, Aylık Meslekî Mecmua, s. 39 (1933, Sa. 1).
- (6) **Derbil**'in Fakülte'nin 25. Yılı Dolayısıyla Yapmış Olduğu Konuşma, 7 ANK H F DER 10, 12 (1950, Sa: 3-4). Meclis görüşmeleri sırasında Osman Nuri Bey tarafından yapılan açıklamalardan da bu anlaşılmaktadır. Mektebin yatılı olması ve Adliye Vekâletine bağlanması da bu amacı açıkça ortaya koymaktadır (Bak. **Hırş**, Age. 531). Aynı şekilde bak. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in konuşması (**Hırş** Age. 535). Ayrıca bak. **M. Cemil**, A.g. makale 43 vd.
- (7) 17 Kasım 1923 tarihli bir Kararname, «hakim ihtiyacı» dolayısıyla 1 yıl süre ile lise mezunu olmayanlara Hukuk Mektebi'ne imtihanla girme imkânını vermişti (Hırş, Age. 545), **M. Cemil**, A.g. makale 51.
- (8) 11 Kasım 1341 tarihli Kararname ile yürürlüğe konan Talimatname, m. 1 ve 3.

Daha sonra 1941 senesinde⁹ 3 yıllık süre kısa görülerek hukuk tahsili Ankara Hukuk Fakültesinde 4 yıla çıkarıldı ve ilk kez «amelî dersler» esası kabul edildi. 11 Mart 1941 tarihli «Ankara Hukuk Fakültesi Lisans Tedrisat ve İmtihan Talimatnamesi»nin¹⁰ 5. maddesine göre amelî derslerin amacı, «talebelerin ders programına dahil mevzuları bizzat incelemelerini ve bu suretle muhakeme kabiliyetlerini genişletmelerini temine matuftur». Gene aynı maddeye göre «programlara dahil mevzularla alakalı kanun metinlerinin şerhi, mahkeme içtihatları ile müelliflerin fikir veya tenkitlerinin izahı, muhtelif dersler arasındaki alaka ve irtibatın mütalaası ve bu mevzularda talebeye münakaşalı konferanslar verilmesi gibi mesai bu derslerde yapılır».

Diğer taraftan 1941 değişikliği ile sene içi yazılı sınavları esası kabul edilmişti. Talimatnamenin 7. maddesine göre, seçime bağlı dersler ile haftada 1 saat okunan derslerin dışında kalan derslerde her yıl en az 2 kompozisyon yaptırılır. «Her kompozisyonda üç mevzu verilir ve talebe bunlardan birini seçer. Kompozisyonların imtihan neticeleri üzerindeki tesir dereceleri her ders yılı başında Profesörler Meclisi tarafından karar altına alınır ve ilân olunur. Her dersin en az bir kompozisyonunda mazeretsiz olarak bulunmayanlar imtihana kabul edilmezler».

Artan öğrenci sayısı nedeniyle sonraki yıllarda Yönetmeliğin bu hükümlerinin gereği gibi uygulanmadığı anlaşılmaktadır. 1948 yılında yapılan yeni bir yönetmelik değişikliği¹¹ ile amelî derslerin amacı daraltılmış, yıl içi sınavlarının adedi de 1'e indirilmiştir. 1949 tarihli Yönetmeliğin getirdiği en önemli yenilik tek bir günde sınavlara girmek usulü idi. Öğrenci, yazılı yapılan eleme sınavlarını başardıktan sonra bir tek günde bütün sözlü sınavlara —4 ayrı dersin sınavlarına— giriyordu. Aynı günde yapılan sınavların fazla ağır olmaması için de her sınıfın ders adedi 6 olarak donduruluyordu.

1964 tarihli ve değişiklikleri ile bugün de yürürlükte olan Yönetmelik de¹², çok sayıda öğrenci esasına göre hazırlanmış olan daha önceki Yönetmeliğin hükümlerini genellikle benimsemiştir. Hatta ayrıca, pratik kur adı verilen amelî derslerin küçük gruplar ha-

(9) 1940'da Hukuk Mektebi, Hukuk Fakültesi olarak Adliye Vekâletinden Maarif Vekâletine devredildi (**Hırs**, Age. 545 vd.).

(10) Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti'nin 11 Mart 1941 tarihli kararı ile yürürlüğe girmiştir.

(11) 29 Nisan 1948 tarihli Lisans, öğretim ve imtihan yönetmeliği.

(12) 13 Nisan 1964 tarihli.

linde yapılabileceğini öngören eski hüküm tamamen kaldırılmış, yıl içi sınavlarında takdir olunan notların da sadece yıl sonu sınavlarında dikkat alınabileceği ifade edilmiştir (m.8).

1964 değişikliği ile, 15 yıldır uygulanmakta olan, aynı günde sözlü sınavlara girme usulünden vaz geçilmiş ayrıca, sözlü sınav gireceklerin sayısı 500'ü aştığı takdirde sınavların yazılı olarak yapılabileceği kabul edilmiştir.

Sınavlarda başarı notları bakımından da 1964 yılında yenilik yapılmıştır. O zamana kadar uygulanmakta olan üssümizan, yani ortalama 7 tutturma esası kaldırılarak başarı notu 5'den 6'ya yükseltilmiştir.

Fakültemizde okutulan dersler bakımından 40 yıl içinde yapılan değişiklikler yok denecek kadar azdır. Sadece birkaç dersin okutulduğu sene değiştirilmiş, bazı dersler hacımlarındaki şişmeler dolayısıyla ikiye bölünmüş, iş hukuku, vergi hukuku gibi dersler zorunlu dersler haline getirilmişlerdir.

Ankara Hukuk Fakültesinde 1925'den beri hukuk eğitimi ile ilgili yönetmelik dışı çalışmalar da yapılmıştır. Bunların en önemlileri arasında 1958 yılında Fakülte'de düzenlenmiş olan milletlerarası nitelikteki Hukuk Eğitimi Konferansı'nı sayabiliriz¹³. 1964'de Bankacılık ve Ticaret Hukuku Enstitüsünün çabalarıyla bir Ticaret Hukuku Öğretimi toplantısı yapılmıştır.¹⁴ Aynı yılda Prof. Dr. *H. Topçuoğlu*, Hukuk Sosyolojisi seminerlerini «Hukuk Öğretiminde Reform» konusuna tahsis etmiştir.¹⁵

Ayrıca, bazı öğretim üyelerinin kişisel gayretleri ile eğitimde yenilikler denenmemiş de değildir. Bu denemeler özellikle öğretim metodlarında başarılı olmuştur. Fakültemiz birinci sınıf öğrencileri için düzenlenen «grup çalışmaları»nı burada anabiliriz. Birçok asistan ve birkaç öğretim üyesinin katılması ile yürütülen 25-30 kişilik ihtiyari gruplarda, hukuk öğrenimine üstün ilgi gösteren öğrencileri yakından tanımak ve kültürel ve mesleki alanlarda daha başlangıçta yol göstermek suretiyle onların çalışmalarının verimini arttırmak amacı güdülmüştür.

(13) Bu Konferansta sunulan bildiriler ve yapılan tartışmalar yayınlanmıştır: *Comparative Legal Education*, Ed. : **J. W. Hawley**, Ankara 1959.

(14) Ticaret Hukuku Öğretimi ile İlgili Symposium, 2 *BATİDER* 761-808 (1964).

(15) **H. Topçuoğlu**'nun yazmış olduğu Önsöz, S. XI (*Arat, Age.*). Ayrıca **Redden**, *Legal Education in Turkey* (İstanbul 1957); **Cheatham**, *Legal Education in Turkey*, 2 *J. Leg. Ed.* 21 (1949).

Fakültemizde Okutulan Dersler ve Ders Saatleri Tablosu

	1-2 söm.				3-4 söm.				5-6 söm.				7-8 söm.			
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
Medeni H.	3	4	5	5	3	4	6	4	3	4	4	6	—	—	—	2
Mukayeseli Med. H.	—	—	—	—	—	—	—	—	2	?	—	—	—	—	S	S
Medeni Yarg. Usulü	—	—	—	—	2	—	—	—	4	5	3	4	—	—	—	—
Ticaret H.	—	—	—	—	2	3	—	—	4	3	—	4	—	—	8	5
Anayasa	2	4	5	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
İdare H.	2	2	—	—	2	2	5	3	—	—	—	2	—	—	—	—
Devletler Gnl. H.	2	2	—	—	1	3	—	4	—	—	5	—	—	—	—	—
Ceza H.	4	3	—	—	4	3	5	4	—	—	—	2	—	—	—	—
Ceza Usulü H.	—	—	—	—	1	—	—	—	2	3	2	—	—	—	—	3
Kamu H.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	?	—	—	—	—	4	3
Devletler Özel H.	—	—	—	—	1	—	—	—	4	3	—	—	—	—	3	3
Roma H.	2	3	5	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hukuk Tarihi (1)	2	2	3	3	2	3	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Türk H. Tarihi	1	1	—	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—
İktisat	4	?	3	4	4	?	4	4	4	?	—	—	—	—	—	—
Maliye	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	4	—	—	—	—	—
Adli Tıp	—	—	—	—	—	—	—	—	1	?	—	—	—	—	1	1
Siyasi Tarih	2	?	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
İhtilaller Tarihi	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hukuk Felsefesi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Hukuk Sosyolojisi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
İcra ve İflas H.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Vergi H.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Seçimlik dersler :																
İstatistik	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
İçtimaiyat	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fikri Haklar	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
İş Hukuku (2)	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Toprak Hukuku	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ekonomi Dokt.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Sosyal Ekonomi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
İşletme Ekonomisi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Lozan Muahedesi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Adalet Psikolojisi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—

Notlar :

- A) 1926'daki dersler ve saatleri.
 B) 1937'de yayınlanmış müfredat programlarına göre (Ankara Hukuk Fakültesi Müfredat Programları (Ankara 1937) (Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatından, No. 8).
 C) 1941 tarihli Yönetmeliğe göre dersler ve saatleri.
 D) 1964 tarihli Yönetmeliğe göre dersler ve saatleri.
 S) Seçimlik.
 1) 1941'den itibaren Hukuk Başlangıcı dahil edilmiştir.
 2) Halen mecburi ders halindedir.

1968 yılında memleketimizin iktisadi, teknik ve sosyal şartları 1925 Türkiyesinden çok farklıdır. Memleketin genel eğitim standartları hissedilir derecede değişmiştir. Lise olgunluk sınavları kaldırılmıştır. Artık yeni hukuku bilen yargıçların eksikliği diye bir sorun ortada yoktur. Çeşitli nedenlerle, ve genellikle giriş sınavlarında yüksek puan tutturmamış olan çok sayıda öğrenci, hukuk eğitimini arzu etmemiş olsalar dahi, hukuk tahsiline başlamaktadırlar. Sayıları gittikçe artan mezunların büyük bir kısmı avukatlık ve yargıçlık mesleği dışındaki alanlara kaymakta, bu suretle hukuk fakültelerini yeni yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadırlar.

Siyasal hayatımızda da 1925'den beri önemli değişimler olmuştur. 1950'den itibaren çok partili bir demokrasinin uygulamasına geçmiş bulunuyoruz. 1923 Anayasası da ortadan kalkmış, onun yerine yepyeni bir Anayasa yeni kurumlar ve Sosyal Hukuk Devleti gibi yeni bir ruh getirmiş, Türkiye çeşitli iktisadi ve siyasi görüş ve akımların tartışıldığı, savunulabildiği, eleştirildiği bir ülke olmuştur.

Zamanımızın hukuk eğitimi reform çalışmalarında bu değişen şartların hatırdan çıkarılmaması ve yeniliklerin, farklı durumların doğurduğu ve doğuracağı ihtiyaçları cevaplandıracak şekilde yapılması gerekir.

III. Batı Ülkelerinde Hukuk Eğitimi

A. Batı ülkelerindeki hukuk eğitimi sistemlerini, bu eğitimin ana amacı olan yargıçlık ve avukatlık mesleğine yetiştirmeyi de göz önüne alarak, iki grupta toplayabiliriz: Bir yanda lise tahsilinden sonra 4 veya 5 yıllık hukuk eğitimi ve bunu takiben de mahkemelerde eğitimi (staj) esas alan ülkeler. Meselâ Almanya'da hukuk fakültesini bitirmeyi sağlayan sınav, bu sınavda başarı gösterenlere doğrudan doğruya yargıçlık veya avukatlık yapmak imkânını vermez; öğrencilerin bir süre de mahkemelerde staj görmeleri ve sonra da bir ikinci sınavı daha kazanmaları şarttır. Diğer tarafta ise lise tahsilinden sonra 4 veya 3 yıl devam eden kollej ve arkasından 3 yıllık hukuk tahsilini benimseyen bir sistem, ki Amerika Birleşik Devletler'inde uygulanmaktadır¹⁶. Bu ülkede hukuk fakültesi mezunları baroların açtığı sınavı başarmak şartıyla avu-

(16) Minnesota Hukuk Fakültesinde 2 yıl kollej, 4 yıl hukuk eğitimi, Lockhardt, Minnesota Program of Legal Education, 3 J. Leg. Ed. 234 (1950).

kat olabilmektedirler. Yargıçlar ise genellikle avukatlar arasından seçilmektedir. Bu iki sistem arasındaki fark hukuk fakültelerinde nazari bilgilerin yanında tatbikata da yer verilmesi, hukuk derslerinden başka temel kültür konularının da öğretilmesi hususlarında kendini göstermektedir. Hukuk tahsilinden önce bir kollej eğitiminin şart koşulduğu Amerikan sisteminde hukuk öğrencisinin artık temel kültür eksikliği gibi bir problemle karşı karşıya kalması ihtimali azdır¹⁷. Buna karşılık hukuk tatbikatının öğretilmesini hukuk fakültelerinden sonraki bir devreye bırakmamış olan ülkelerde öğrencinin pratik hayata daha fakülte sıralarında yetiştirilmesi gerekmekte, bundan dolayı da öğrenci tahsilinin bitiminde derhal avukatlık yapabilecek şekilde eğitilmektedir¹⁸.

B. Almanya'da hukuk eğitimi :

Bugünkü Alman hukuk eğitiminin temelleri 1870 yılında atılmıştır denebilir. O tarihlerde, özellikle **Jhering**'in çabaları ile hukuk eğitimi ve tatbikat birbirlerinden ayrılarak, ikincisinin öğretilmesi hukuk fakültelerinden sonraya bırakılmıştır. Hukuk eğitiminde de teori ve pratik çalışmalara eşit seviyede değer verilmesi esası kabul edilmiştir¹⁹. Alman hukuk eğitimi sisteminin değiştirilmesi için zaman zaman teşebbüslerde bulunulmuştur²⁰. Fakat bu çabalar başarılı olmamışlardır.

(17) Benzer sistemler olarak Belçika ve Meksika tanzim tarzlarına bak. **Eisenmann**, *The University Teaching of Social Sciences, Law*, 83/84 (Unesco yayını 1954). Yugoslavya'da bir giriş sınavı vardır. **Eisenmann**, 84. Ayrıca bak. **Shartel**, *Report on German Legal Education*, 14 J. Leg. Ed. 433 (1962).

(18) Bak. **Cantrall**, *Law School and the Layman : Is Legal Education Doing Its Job?* 38 *American Bar Asso. J.* 907 (1952).

Gerçi tatbikatın hukukçuları bugün hukuk fakülte ve mekteplerinde yetiştirmektedirler. Fakat avukatlık yapabilmek için hukuk diplomasının aranmadığı ülkeler de vardır. Örneğin İngiltere'de Inn'lere, yani barolara 1954'de üye olanların 2/7'sinin bir üniversite veya yüksek okul hukuk eğitimi görmedikleri anlaşılmaktadır. **Edlund**, *Contemporary, English Legal Education*, 10 J. Leg. Ed. 11, 13 (1957). Amerika Birleşik Devletlerinde bu sistem bir kısım eyaletlerde şeklen devam etmektedir.

(19) **v. Caemmerer**, *Method of Legal Education*, 52 vd. (*Comparative Legal Education*, Ed.: **J. Hawley**, Ankara 1959).

(20) Özellikle bak. **Zitelmann**, *Die Neugestaltung der Rechtsstudiums*, 5 vd. (Berlin 1921).

Halen²¹ Almanya'da Hukuk eğitimi 7 veya 8 sömestir devam etmektedir. Bu süre içinde öğrenciler sınıf geçmek için bir sınava tabi tutulmazlar; ancak 7 veya 8 sömestirlik eğitimin sonunda Devlet tarafından yapılan sınavları başaranlar hukuk mezunu sayılabilirler ve aynı zamanda staj devresine girme hakkını elde ederler. İkibuçuk yıllık bir stajdan sonra da ikinci bir sınavla tatbikatçı olma hakkı kazanılır. Devlet tarafından yapılan bitirme sınavlarında öğrencilerin hangi konulardan sorumlu olacakları önceden bellidir. Bundan dolayı da hukuk fakülteleri bu sınav konularında ders vermek zorundadırlar. Öğrencilerin de bu derslere devam edip bir devam belgesi almaları beklenir. Devlet sınavına girebilmek için ayrıca öğrencilerin ana derslerde ev ödevi hazırlayıp bir küçük ara sınavını başarmaları ve bunları tevsik eden belgelere sahip olmaları gerekmektedir.

Alman hukuk fakültelerinde derslerde genellikle anlatma metodu uygulanmakta, fakat ayrıca pratik çalışmalara da geniş ölçüde yer verilmektedir.

Alman hukuk eğitiminde öğrenciye geleneksel bir akademik özgürlük tanınmıştır. Genellikle öğrenciler öğrenimlerini bir üniversitede bitirmezler; diledikleri profesörlerin derslerini izleyebilmek için çeşitli üniversiteleri dolaşırlar²². Takrirleri dinlemek zorunlu değildir.

Alman hukuk fakülteleri, okutulan dersler ve yönetilen seminerler bakımından oldukça zengindir. Hamburg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde 1965 yaz sömestirinde (2 Mayıs - 31 Temmuz) 33 farklı ders, 26 pratik çalışma, kollokyum veya seminer yapılmakta veya verilmekte idi²³. Bonn Üniversitesi Hukuk Fakültesinde 1966 yaz sömestirinde 40 ayrı ders verilmiştir²⁴. Hür Berlin Üniversitesi 1964/65 kış sömestirinde programa dahil edilen derslerin adedi 42 idi²⁵.

(21) Bugünkü Alman hukuk eğitimi için bak. **Shartell**, Report on German Legal Education, 14 J. Leg. Ed. 425 (1962). Bu makale 1960'da yayınlanan «Die Ausbildung der deutschen Juristen» adlı raporun özeti ve eleştirisidir. Ayrıca bak. **Wengler**, Law Studies in Western Germany, 18 J. Leg. Ed. 176 (1965); **E. v. Caemmerer**, Aqm. 52 vd.; **Tandoğan**, Almanya'da hukukçuların yetiştirilmesi sistemi ve bunda yapılması düşünülen reform, 19 Ank. H. F. Der. 461-478 (1962); **R. Reinhardt**, Gedanken zur Ordnung des juristischen Studiums, 343 vd. (Festschrift für Fritz von Hippel, Tübingen 1967).

(22) Bugün, öğrenci sayısının çokluğu dolayısıyla bu güçleşmiştir.

(23) Personel- und Vorlesungsverzeichnis Sommersemester, 1962.

(24) Vorlesungsverzeichnis, Bonn 1966.

(25) Namen- und Vorlesungsverzeichnis, Wintersemester 1964/65.

Son yıllarda Alman hukuk eğitiminde değişiklik yapılması teşebbüsleri yeniden başlamıştır. Bu amaçla kurulan bir komisyonun çalışmaları 1960 yılında bir kitap halinde yayınlanmıştı²⁶. Bu kitaptaki tavsiyeleri şöylece özetleyebiliriz: Hukuk eğitimi bugün olduğu gibi teori ve tatbikat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Teorik kısım —ki hukuk fakültelerinde geçen kısımdır— mecburi derslerden oluşmuş bir temel eğitim ve seçim imkânı veren uzmanlık eğitimi olmak üzere ikiye ayrılır. 2 devreden meydana gelecektir. Eğitim metodları, dersler, sınavlar gibi konular da adı geçen kitapta bütün ayrıntıları ile ortaya konmaktadır. Yapılan reform tekliflerinin bir kısmının gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁷. Diğer bir kısmının gerçekleşebilmesi için de çabalar harcanmaktadır²⁸. Geçen yılın (1968) başında alınan Münich Kararları'nda bitirme sınavının konuları zorunlu ve seçimlik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Alman sistemine göre zorunlu sınavlar için zorunlu derslerin konması gerekmektedir. Zorunlu dersler şunlardır: 1. Alman Medeni Kanunu'nun ilk üç kitabı. 2. Ceza genel ve özel hükümleri. 3. Amme ve idare hukuku. 4. Medeni ve ceza yargılama usulü hukuku. Seçimlik dersler (sınavlar) ise aşağıdaki gruplara ayrılmıştır: 1. Aile, miras ve şirketler hukuku. 2. Ticaret, iş, iktisat ve ticari senetler hukuku. 3. Hukuk tarihi. 4. Genel Devlet teorisi, anayasa tarihi, kilise hukuku. 5. Devletler genel hukuku, devletler özel hukuku, Avrupa hukuk. 6. Hukuk biliminin esasları (hukuk felsefesi, genel hukuk teorisi, hukuk sosyolojisi). 7. Kriminoloji, ceza infaz hukuku, gençlik ceza hukuku, nizamlara aykırılık hukuku. 8. Mahkemeler teşkilatı hukuku, icra ve iflâs hukuku, nizasız kaza, idari kaza²⁹.

C. Fransa'da hukuk eğitimi :

Fransa'da 1922'den beri ilk büyük hukuk eğitimi reformu 1954'de gerçekleştirilmiştir. 10 yıl süren reform çalışmalarının so-

(26) Die Ausbildung der deutschen Juristen, 1960.

(27) 21 NJW 784 (1968).

(28) Münchener Beschlüsse zur Fortführung der Studienreform vom 16/17. Februar 1968, 21 NJW 784 (1968). Freiburg Üniversitesinde öğretim üye ve yardımcıları ile öğrencilerden kurulu komisyonun görüşleri için bak. 21 NJW XI (1968) ve 21 NJW 1616 (1968). Ayrıca son gelişmelerle ilgili olarak Juristenzeitung'un özel sayısına bak.: Sonderheft zu Fragen der Studienreform (Nov. 1968, Cilt: 23).

(29) 21 NJW 784 (1968). Eleştirisi için bak. **Wiethölter**, Stellungnahme zu den Münchener Beschlüssen, 23 JZ 9 vd. (1968, Sonderheft zu Fragen der Studienreform). Öğrenci derneğinin eleştirileri de Juristenzeitung'da yayınlanmıştır: 23 JZ 6 vd. (1968, Sonderheft zu Fragen der Studienreform).

nunda hazırlanan tasarı bu tarihte yürürlüğe girmiştir. Yeni reform ile gerçekleştirilmek istenen amaçları şöylece özetleyebiliriz : 1. Hukuk fakülteleri, öğrencileri iki bakımdan yetiştirmekle sorumludurlar: Genel kültür vermek ve mesleki eğitim yapmak. 2. Hukuk eğitiminde bir ihtisaslaşmaya gitmek, bunun için de o zamana kadar mevcut olan seçimlik derslerin özel hukuk, kamu hukuku ve siyasal bilgiler şeklinde ayrılması. 3. Hukuk eğitiminde tekniğe olduğu kadar teoriye ve politik-sosyal şartlara da önem vermek. 4. Nihayet hukuk mezunlarının daha yüksek düzeyde yetiştirmelerini sağlayabilmek için sık sık sene içi sınavları ve ev ödevleri yapılması esasını uygulamak³⁰. Bu amaçlara erişebilmek için hukuk eğitimi Fransa'da 3 yıldan 4 yıla çıkarılmıştır. Reform çalışmalarları bugün de devam etmektedir³¹.

Paris Ünivertiseti Hukuk Fakültesi'nin Ders Programı

1. yıl	Sömestir
Hukuka ve özel hukuka giriş	2
Anayasa hukuku ve siyasal kurumlar	2
Genel siyasal ekonomi	2
Kamu kuruluşlarının tarihi ve sosyal tarih	2
Sosyal bünye ve siyasal hayat	1
Genel ceza hukuku ve kriminoloji	1
2. yıl	Sömestir
Medeni hukuk	2
İdari hukuku	2
Siyasal ekonomi	2
Milletlerarası kuruluşlar	1
Malî kuruluşlar	1
Ceza hukuku	1
Seçimlik: Özel hukukun tarihi (Roma ve eski Fransız hukuku : Genel giriş ve borçlar hukuku veya aşağıdakilerden herhangi biri :	2
Eski kamu kuruluşlarının tarihi	1
Fransız kamu kuruluşlarının İhtilalden sonraki tarihi	1
18. asrın sonuna kadar iktisat tarihi	1
Çağdaş iktisat tarihi	1

(30) **Eisenmann**, Age. 128 vd.; **Dainow**, Revision of Legal Education in France: A Four-Year Law Program, 7 J. Leg. Ed. 495, 498 vd. (1955).

(31) **Scott**, International Law at the University of Paris, 15. J. Leg. Ed. Ed. 382, 386 (1953).

3. yıl

Bütün bölümler için müşterek	
Ticaret hukuku (ticari akitler, tacirler, para, borsa, banka ve ticaret şirketleri)	2
Sosyal güvenlik	1
Özel hukuk bölümü :	
Medeni hukuk (gayri menkul mallar üzerindeki işlemler, başlıca akit türleri)	1
Ceza usulü	1
Genel ceza hukuku	1
Medeni usul hukuku	1
Roma ve eski Fransız hukuku (borçlar)	1
Roma ve eski Fransız hukuku (aynî haklar)	1
Kamu hukuku ve siyasal bilimler bölümü :	
Siyasal bilimlerde metod	1
Devletler genel hukuku	1
Mali analizler ve teknikler	1
Siyasal düşünce tarihi	1
Medeni usul hukuku	1
Ceza usulü	1
İktisadi faaliyetlerde dalgalanmalar	1

4. yıl

Özel hukuk bölümü :	
Medeni hukuk (aile hukuku, miras)	2
Roma ve eski Fransız hukuku	1
Ticaret hukuku (ticari akitler, ticari senetler ve iflâs) ve vergi hukuku	2
Devletler özel hukuku	1
Seçimlik ders (Her yıl hazırlanan bir listeden seçilir. 1 adet 2 sömestirlik veya 2 adet birer sömestirlik ders)	2
Kamu hukuk ve siyasal bilimler bölümü :	
Başlıca kamu hizmetleri ve kamu kuruluşları	2
Denizaşırı ülkeler hukuku	1
Medeni haklar	1
Devletler özel hukuku veya çağdaş politik sorunlar	1
Maliye	1
Seçimlik ders (özel hukuk bölümündeki gibi)	2

Seçimlik derslere ait 1961-62 ders yılının listesi: Deniz ticareti hukuku, İcra, Fikrî ve sınaî haklar, Sigorta, Özel ceza hukuku, Hukuk sosyolojisi, Tapu hukuku, Mukayeseli özel hukuk, İslâm

hukuku, Avrupa kuruluşları, Çağdaş başlıca siyasal sorunlar, Medeni haklar, Denizaşırı ülkeler hukuku, İş tarihi ve iktisadı, Milletlerarası iktisadi ilişkiler^{31a}.

D. Amerika Birleşik Devletlerinde hukuk eğitimi :

Amerika Birleşik Devletlerinde hukuk eğitimi ülke içine yayılmış çeşitli seviyedeki hukuk fakülteleri tarafından yapılmaktadır. Herbir fakülteadaki eğitim diğerinden farklıdır denebilir. Genellikle hukuk fakülteleri bölgesel veya Amerika çapında olmak üzere ikiye ayrılabilir. Amerika çapında hukuk eğitimi yapan hukuk fakültelerinden birkaçı özel bir şekilde temayüz etmişlerdir. Hukuk eğitiminin geliştirilmesi ve modernleştirilmesi için devamlı çalışmalar yapılmakta ve bu alanda Harvard, Yale ve Columbia gibi ünlü üniversitelerin hukuk fakülteleri önderlik etmektedirler. Fakülteler arasındaki rekabet eğitimde sürekli bir ilerlemeyi sağlayan önemli faktörlerden birisidir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Amerikan sisteminde hukuk fakülteleri öğrencileri doğrudan doğruya tatbikata da hazırlamak amacını güderler. Hukuk mezunları fakülteyi bitirir bitirmez baro sınavlarına girmek ve avukatlığa başlamak imkânına sahiptirler. Tatbikata hazırlama amacı Amerikan hukuk fakültelerine uzun zamanlar birer meslek okulu niteliğini vermiştir³². Esasen orada hukuk fakültelerine «mektep» (school) denmesinin sebebi de bu olsa gerekir.³³ Son zamanlarda bu ana amaçtan ayrılmış, daha başka bir ifade ile, hukuk fakültelerinin avukat ve yargıç yetiştirmekten başka amaçlarının da bulunduğu görülmüş ve eğitimde bu yönde değişiklikler yapılmıştır³⁴.

Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesinin 1968-69 ders yılı broşürüne bakacak olursak bu Fakülteadaki hukuk eğitiminin amacı hakkında şu açıklamanın verilmiş olduğunu görürüz :

«Hukuk Fakültesinin başlıca amacı öğrencileri her bakımdan mesleğe yetiştirmektir. Fakülte modern hayatta tatbikatın çeşitli alanlarının bulunduğunu görmekte, bundan dolayı da öğrencilerine

(31a) Bak. **Scott**, Agm. 386; **J. de Soto**, *Methods of Legal Education*, 70 vd. (Comparative Legal Education, E.: **Hawley**, Ankara 1959).

(32) **Eisenmann**. Age. 86 vd.

(33) Karş. **Derbil**, Agm. 12.

(34) **Harno**, *Legal Education in the United States*, 146 (San Francisco, 1963); **Gellhorn**, *Second and Third Years of Law Study*, 17 J. Leg. Ed. (1964).

ihtisaslaşma imkânı vermektedir. Hukuk eğitimi, Devlet hizmeti, yargıçlık, öğretim üyeliği veya gazetecilikte temel olduğundan bu alanlara gitmek isteyenler için dersler de programa konmuştur. Fakülte aynı zamanda yoksulların haklarının alınması ve korunması, siyasal ve sosyal bakımlardan muhafazakar olmayanların ve ırk ayrımı mağdurlarının haklarının alınması ve korunması ile ilgili konulara programlarında yer vermektedir».

«Hukuk Fakültesinde birinci yıl dersleri bütün öğrenciler için zorunludur. Bu derslerde öğrencilere hukukun ana kavramları ve hukukun içinde işlemekte olduğu sistem anlatılır. Bu derslerde ana vakıaların tanınması, analiz ve sentez yapabilmek ve hukuki malzemelerin sunulabilmesi öğretilir».

«Geri kalan yıllar, hem bir ihtisaslaşmaya imkân verecek şekilde düzenlenmişlerdir, hem de bu yılların derslerinde hukukçunun çalışmalarının iktisadi ve sosyal önemi anlatılmağa çalışılır».

«Fakültede çeşitli öğretim metodları kullanılmaktadır. Bunlardan en önemlisi örnek olay metodudur. Bunun da çeşitli şekilleri uygulanmaktadır».³⁵

Genellikle diğer hukuk fakültelerinde olduğu gibi Columbia'da da hukuk öğrenimi süresi 3 yıldır. 4 yıllık kollej öğreniminden sonra fakülteye başlanabilir. Fakat istisnaen 3 yıllık kollej tahsilini tamamlamış olan öğrenciler de hukuka alınabilmektedirler.

Birinci sınıftaki mecburi dersler şunlardır: Hukuk yargılama usulü (1. sömestir, haftada 4 saat, 2. sömestir, haftada 2 saat); Akitler (iki sömestir, 3'er saat); Ceza hukuku (1 sömestir 3 saat); Hukukta metod (1 sömestir 3 saat); Hukukta metod (tutorial) (1 sömestir, 1 saat); Aynı haklar (1 sömestir, 3 saat); Haksız fiiller (1 sömestir, 4 saat) (Ayrıca 2. sömestirde kamu grubu derslerinden seçilen bir ders, haftada 3 saat).

2 ve 3. sınıf öğrencileri için ayrıca 42 farklı ders ile 63 çeşitli konuda seminer mevcuttur. Öğrenciler bu ders ve seminerlerden haftada ortalama 15 saat (kredi) almak zorundadırlar.

Hukukta metod dersinde öğrenciler kış sömestirinde küçük gruplar halinde asistanlarla birlikte toplanmakta ve öğrenimin başlangıcında karşılaştıkları sorunları tartışabilmektedirler.

Yale Üniversitesi Hukuk Fakültesindeki eğitim de Columbia'dakine benzemektedir. Burada da birinci sınıfta araştırma ve ev

(35) School of Law, 1968-69, Columbia University Bulletin, 8/9.

ödevi hazırlama 15'er kişilik gruplarda ve asistanların gözetimi altında yapılmaktadır. Yale Hukuk Fakültesinde de öğrenciler 1. sınıftan sonra dersler arasında bir seçim yapmak imkânını kazanmaktadırlar. 3. sınıfta ana bölümlerden birini seçip bu bölümdeki dersleri ve seminerleri izlemek mümkündür.

Birinci sınıfta sadece ilk sömestirde zorunlu dersler vardır : Anayasa (haftada 4 saat); Akitler (4 saat); Hukuk yargılama usulü (3 saat); Haksız fiiller (4 saat):

Üçüncü sınıf için kabul edilmiş olan bölümler şunlardır : Akitler ve ticari işler; Anonim şirket idaresi ve finansmanı; Aile hukuku; Milletlerarası hukuk; İş hukuku; Usul hukuku; Aynî haklar; Ticarî hayatın Devlet tarafından kontrolü; Kamu hukuku³⁶.

University of Illinois'de yapılan reform çalışmalarına da kısaca değinmek isteriz. Bu Üniversitede 1958 yılında yapılan çalışmalar daha ziyade derslerle ilgili olmuştur. Bir kere ana konulara ağırlık verilmesi ve çeşitli derslerin bir tek ders halinde getirilmesi; ikinci olarak İş Hukuku, Vergi Hukuku gibi yeni alanlara önem verilmesi; nihayet Devletler Hukuku, Hukuk Felsefesi, Hukuk Tarihi, Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Sosyolojisi gibi yardımcı konuların öğretilmesine zaman ayrılması teklif edilmiştir. Ayrıca araştırma yapabilme ve yazı ile ifade edebilme hususlarının da önemli konular olduğu belirtilerek bu alanlara da ders saatlerinin ayrılması istenmiştir³⁷.

E. Diğer ülkelerdeki hukuk eğitimi :

Meksika Milli Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim 5 yıl sürmektedir³⁸. Dersler yıllara şu şekilde dağılmıştır :

1. yıl	2. yıl
Şahsın hukuku, aile H.	Aynî haklar ve miras H.
Başlangıç	Usul H. I
Siyasal iktisat I	Ceza H. I
Roma H. I	Siyasal iktisat II
Sosyoloji	Roma H. II
	Devlet teorisi

(36) Yale Law School, Bulletin of Yale University, August 1964.

(37) **Cribbet**, The Evolving Curriculum - A Decade of Curriculum Change at the University of Illinois, 11 J. Leg. Ed. 227 (1958).

(38) **Maxwell** and **Goldman**, Mexican Legal Education, 16 J. Leg. Ed. 155 (1963). Seçimlikler, S. 160. **J. M. Cormack**, Notes on Legal Education in Mexico, 4 J. Leg. Ed. 329 (1952).

3. yıl

İdare H. I
Borçlar H.
Usul H. II
Anayasa
Ceza H. II

4. yıl

İdare H. II
Anayasal haklar
Akitler
Ceza usulü
İş H. I
Ticaret H. I
Devletler genel hukuku

5. yıl

Ziraat H.
İş H. II
Hukuk felsefesi
Ticaret H. II
Hukuk yazışması, hukuk mes-
leği

Yugoslavya'da hukuk eğitimi: **Acimovic**, Notes on Legal Education in Yugoslavia, 18 J. Leg. Ed. 67 (1955).

Sovyet Rusya'da hukuk eğitimi: **Clarence Morris**, Soviet Legal Education, 15 J. Leg. Ed. 309 (1963).

İtalya'da hukuk eğitimi: **R. P. Franchino**, A New Look at an Old System, 11 J. Leg. Ed. 367 (1959).

İskandinav ülkelerinde hukuk eğitimi: **Orfield**, A Visit to the Scandinavian University Law School, 11 J. Leg. Ed. 534 (1959).

İngiliz hukuk eğitimi: **Edlund**, Contemporary English Legal Education, 10 J. Leg. Ed. 11 (1957).

İsviçre'de hukuk eğitimi: **Ali Naim İnan**, İsviçrede Hukuk Öğretimi, 22 Ank. HF. Der 507 vd (1967)

Japon hukuk eğitimi: **Nathanson**, On Teaching Law in Japan, 9 J. Leg. Ed. 3000 (1956).

IV. Bugünkü Hukuk Eğitiminin Eleştirilmesi ve Teklifleri :

A. Hukuk eğitiminin amacı³⁹ :

(39) Hukuk eğitiminin amacı hakkında genel olarak bak : **N.G. Grills**, The Objectives of a School of Law, 6 J. Leg. Ed. 30 vd. (1953); **Griswold**, English and American Legal Education, 10 J. Leg. Ed. 429 (1958); **Y. Abadan**, Aims of Legal Education 17 vd. (Comparative Legal Education, Ed: Hawley, Ankara 1959); **C. Eisenmann**, The University Teaching of Social Sciences, Law, 19 vd. (Unesco Yayını 1954); **D. Perinçek**, Hukukta Yapılması Gereken Asıl Reform. Milliyet Gazetesi, 1 Ekim 1968; Die Ausbildung der deutschen Juristen, 232 vd.

Bu araştırmamızın ana amacı Ankara Hukuk Fakültesindeki hukuk eğitiminin eleştirmesini yapmak değildir. Asıl amaç, modern hukuk eğitiminin en ileri bir şekilde yapılabilmesi için çeşitli görüşleri tartışarak tekliflerde bulunmaktır. Gerçekleşmesini düşünmekte olduğumuz değişikliklere bizi götürmekte yararlı olduğu ölçüde bugünkü sistemi de belirtmek ve onu eleştirmek zaman zaman gerekmiştir.

Hukuk eğitiminde yapılabilecek reformları başlıca üç noktada toplamak mümkündür: Dersler ve bu derslerde okutulması gerekli olan konular; öğretim metod ve teknikleri; sınavlar. Bunlarla ilgili olarak pratik kurlar, seminerler, küçük gruplarla çalışmalar, ders kitapları, derslere devam mecburiyeti, sömestir usulü gibi konulara yer vermek gerekecektir. Fakat bütün bu sorunların çözüme bağlanabilmesi, bir ana sorunun, yani «hukuk eğitiminin» amacı ne olmalıdır sorusunun cevaplandırılmasını gerektirir. Bundan dolayı da önce bugün memleketemizde hukuk eğitiminin hangi amaca yönelmesi gerektiği konusunun tartışmasını yapacağız.

1. Hukuk eğitiminin, özellikle memleketimiz bakımından amacını tayinde bir gerçekten hareket etmenin doğru olacağını sanmaktayız:⁴⁰ Hukuk fakültelerinden mezun olanlar halen avukatlık ve yargıçlık dışındaki alanlara da gitmektedirler.

Bugün durum bundan 40 yıl öncesinden farklıdır. O zamanki Ankara Hukuk Mektebi'nin amacı bir an önce yeni hukuku bilen devrimci yargıçları yetiştirmektir. Yapmış olduğumuz araştırmalara göre 1959-64 yılları arasında Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinden 3592 kişi mezun olmuştur. Aynı süre içinde yargıçlık ve savcılık mesleğine intisap edenlerle barolara kaydolanların sayısı 2063'dür⁴¹. Demek oluyor ki hukuk fakültelerini bitirenlerin yarıya yakın bir kısmı avukatlık ve yargıçlıktan başka alanlara gitmektedirler. Halen Millet Meclisindeki üyelerin % 40'ı ve Senatörlerin

(40) Bir kısım yazarlar ideal bir hukukçunun nasıl olması lâzım geldiği sorusundan hareketle hukuk fakültelerinin amacını belli etmeğe çalışırlar. Zannımızca bu düşünüş tarzı yeterli değildir. Çünkü hukuk fakültelerinde tatbikatın dışına da öğrenci yetiştirilmektedir. Bak. **Harno**, Legal Education in the United States 122; **A. T. Vanderbilt**, General Education and the Law, 4 J. Leg. Ed. 255, 257 (1952); **Topçuoğlu**, Hukuk Sosyolojisi Dersleri 9.

(41) **T. Ansay ve F. Öztan**, 25 Ank. H. F. Der. 327 (1963 Sa: 3-4). Almanya'daki rakkamlar pek farklı değildir: Die Ausbildung der deutschen Juristen, 83 86. Mezunlarımızın bir kısmı muhtemelen kadrosuzluk yüzünden yargıç veya savcı olamamaktadırlar.

ise % 38'i hukukçudur⁴². Pek çok hukuk mezunu idari görevler almakta, ticarî faaliyet yapmakta, özel sektörde veya kamu sektöründe önemli mevkilerde bulunmaktadır.⁴³

Bu durumda, yani hukuk mezunlarının memleketin yargıç, savcı ve avukat ihtiyacını fazlası ile karşılaması karşısında hukuk eğitiminde bir planlamanın yapılması ve memleketin ihtiyacından fazla öğrencinin hukuk fakültelerine alınmaması savunulabilir. Diğer taraftan hukuk fakülteleri sadece tatbikatçı yetiştirmek amacıyla eğitimde bulunsalar ve öğrencilerin başlangıçtaki amaçları tatbikata gitmek olsa bile zamanla kendilerinin başka alanlara geçmeleri engellenemeyecektir.⁴⁴

Sonuç olarak şu söylenebilir: Hukuk fakültelerinden sadece tatbikatçı mezun olmaz; bu fakülteleri bitirenler avukatlık ve yargıçlıktan başka alanlara da gitmektedirler ve ileride de gideceklerdir. Fakat hukuk fakültelerinin ana amacı, bu gerçeğe rağmen, hukukcu yetiştirmektir.⁴⁵

2. Üniversitenin bir parçası olarak hukuk fakültesi :

Hukukçuluk iki türlü meziyetin birarada bulunmasını gerektirir: Teknik bilgi ve hukuk formasyonu (san'at olarak hukuk ve ilim olarak hukuk).⁴⁶ Hukuk tekniğini öğrenmek için bir hukuk fakültesine gitmek gerekli olmayabilir. Nitekim uzun süreler İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bir hukuk fakültesine gitmeden avukatlık veya yargıçlık yapmak, sadece bir çıraklık, yani staj devresinin geçirilmesi şartı ile mümkün olabiliyordu. Ancak, sağlam bir hukuk formasyonu bir üniversite tahsili ile gerçekleştirilebilir. Bundan dolayıdır ki Avrupa üniversitelerinin tarihi gelişimine bakacak olursak hukuk fakültelerinin ilahiyat, tıp ve felsefe fakülteleri ile birlikte kurulan ilk dört fakülteden biri ol-

(42) Hukukçuların politikacı olmaları konusunda bak. **F. H. Levi**, *The Political, the Professional, and the Prudent in Legal Education*, 11 J. Leg. Ed. 457 (1959).

(43) Diğer ülkelerde de durum farklı değildir. **J. Hall**, *A. 2- 2-2 Plan for College - Law Education*, 56 Harv. L. Rev. 245, 246 (1942).

(44) 1968'de Ankara Hukuk Fakültesinde 2, 3 ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan araştırmanın ilk sonuçları gayet ilginçtir. 2. sınıfta yargıç ve savcı olmak isteyenlerin adedi avukat olmak isteyenleri oranla çok yüksek iken, 4. sınıfta bu oran avukat olmayı arzu edenler lehine bozulmaktadır.

(45) **Coing**, *Aims of Legal Education*, 1 vd.

(46) **O. Kahn-Freund**, *Reflection on Legal Education*, 29 Modern L. Rev. 123 (1966); Hırş, *Age*. 11.

dukalarını görürüz⁴⁷. Hukuk fakülteleri bugün de ayrı meslek okulları değil, her zamankinden fazla üniversitenin birer parçasıdır.

Hukuk fakülteleri üniversitelerin bir parçası olarak görülünce, genel üniversite eğitiminden beklenen, hukuk fakülteleri için de geçerli olur. Yani hukuk fakülteleri öğrencileri aydın adam, başka bir ifade ile çağdaş hayatı ve onun temel toplumsal sorunların anlayabilecek bir kültür seviyesine çıkaracak⁴⁸ ve onları bu sorunlar üzerinde tarafsız değer yargıları verebilecek fikrî olgunluğa eriştirecek şekilde yetiştirmelidir⁴⁹. En basitinden, bir hukukçu okuduğunu anlayabilmeli, analiz ve sentez yapma yeteneğine sahip olmalı, düşünebilmeli ve düşündüğünü sözlü ve yazılı ile ifade edebilmelidir. Üniversite öğrencisi olarak hukukçu her okuduğunu veya işittiğini olduğu gibi kabul eden değil, bunları kendi süzgecinden geçirebilen, eleştirici ve yaratıcı bir kafaya sahip olabilmelidir. Üniversite, hukuk öğrencisinde toplumsal sorumluluk duygularını geliştirmelidir.⁵⁰

Hukukun kaynağı olan kanunlar, mahkeme kararları zamanla değişebilirler. Fakat düşünmesini ve metodları öğrenmiş bir hukukçu değişmelere ayak uydurabilir, hatta onların önüne geçebilir.⁵¹

(47) **Goodhart**, Law and Universities, 5 J. Leg. Ed. 1 (1952); **Hırş**, Age. 11.

(48) **Freund**, Agm., S. 128; **Murphy**, The Role of «Nonpractical» or «Cultural» Courses, 15 J. Leg. Ed. 139, 151 (1962). Amerikan Hukuk Fakülteleri Birliği tarafından hukuk öncesi eğitimini incelemek için kurulan komisyon tarafından 1952'de hazırlanan raporda öğrencilerin dünya ekonomik sistemleri, sosyal sistemler, politik sistemler, demokrasi ve Batı dünyasının kültür tarihini hissedebilmelerinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Agm., S. 151'de atıf yapılmıştır. Ayrıca bak.: Report of the Commission on Prelegal Education, 6 J. Leg. Ed. 174 vd. (1953). Bu yazı hukuk mezunlarına ve çeşitli hukuk fakültelerine yollanan anketlere verilen cevaplardan derlenmiştir; Prelegal Education (Hukukçular arasında yapılan bir konferansın zabıtları) 6 J. Leg. Ed. 340 (1954); **C. H. Russell**, Liberal Education and Law, 11 J. Leg. Ed. 6, 10 vd. (1958); **E. C. King**, Pre-Legal Education 114 vd. (Comparative Legal Education); Committee on Pre-Legal Education, On the Aims and Quality of Pre-Legal Education: An Association View?, 4 J. Leg. Ed. 44 (1952).

49) **King**, Ag. Konferans 117; **Goodhart**, Agm., S. 1: Üniversite bir şeyin «niçin» yapıldığını soran, teknik okul ise «nasıl» yapıldığını öğreten kafalar yetiştirir.

(50) **Hırş**, Türkiyede Üniversitelerin Gelişmesi, 115 (İstanbul 1950).

(51) **S. Derbil**, Fakültenin En Kıdemli Profesörünün Konuşması, 7 Ank. H. F. Der. 12-14 (1950). Bu yazıdan aşağıdaki kısımları aynen alıyoruz:

«Açmak istediğimiz çığır şu idi: Hukuku burada mukayeseli ve mu-

3. Hukuk eğitimi ve genel kültür :

a) Hukukun normatif karakterinin üstünlüğünü kabul edenler hukuku uzun zaman bütün hukuk dışı sorunlardan arıtmak istemişler, ancak bu suretle hukukun herkeze eşit olarak uygulanabileceğini savunmuşlardır. Böyle bir görüşün tabii sonucu hukuk eğitiminde sadece ve kesin olarak hukuk derslerine yer vermektir. Halbuki 19. asırda ortaya çıkan hukuku soyutlama eğilimleri hu-

hakemli okutmak. Tedrisatta esas prensibimizi ilk önce şu iki kelime ile belirtmiştik: Mukayese ve tenkit».

«Mukayese, yetiştireceğimiz hukukçuları bir fikre körü körüne saplanıp taassup göstermekten koruyacaktı. Tenkit, hukukçularımızın muhakeme etmek kabiliyetlerini geliştirecekti».

«Yalnız, tarih boyunca ve coğrafya boyunca muhtelif zamanlarda ve muhtelif memleketlerde beliren hukuk kaidelerinin, hukuk müesseselerinin mukayesesi yapılırken memleketimizde yürürlükte olan hukuk kaidelerinin, yaşamakta olan hukuk müesseselerinin ihmal edilmesinden çekindik».

«Bu düşünce ile prensibimizi : 'Tetkik, mukayese ve tenkit' diye üç kelime ile ifade ettikten sonra 'mukayese'nin 'tetkik'de mündemik olduğunu düşünerek sadece : 'Tetkik ve tenkit' dedik.»

«'Tetkik ve tenkit' Ankara Hukuk Mektebinin esas prensibi, açmak istediği çığırın adı oldu».

«Fihakika, hukuk tedrisatında iki türlü yol tutulabilir. Biri, hukuk fakültesinden çıkacak kimselerin, meslek hayatlarında yürürlükte bulunan kanunların ve hukuk kaidelerinin tatbikatı ile meşgul olacaklarını düşünerek, öğrencilere mevcut kanunları ve hukuk kaidelerini iyice belletmek yoludur. Böyle yetiştirilen bir öğrenci, diplomasını alır almaz, derhal işe başlayabilir, tereddüt etmez, vücudu zinde, kendisi genç, bilgisi tazedir...».

«Fakat, memleketin kanunları değişirse, memlekette bir inkılâp olursa, böyle yetişen hukukçular yeni metinler karşısında hemen hukukçu olmayanlar kadar yabancı kalırlar. Bu zavallılar hukuku anlamamışlardır; mevcut hukuk kaidelerini bellemişlerdir».

«Böyle yetiştirilen hukukçular, aynı zamanda, dar düşünceli, muhafazakâr ve mutaassıp olurlar. Mevcut kanunların, mevcut hukuk kaidelerinin değiştirilmesine, hukukta inkılâp yapılmasına asla razı olmazlar. Çünkü tahsil çağında öğrendikleri kanunlar ve hukuk kaideleri onlara, içinde yaşadıkları topluluğun temel taşları gibi görünmüştür...».

«Hukuk tedrisatında tutulabilecek ikinci yol bizim fakültede tatbikine karar verdiğimiz tetkik, mukayese, ve tenkit yoludur».

«Hukukta zaman bakımından kıyaslamalar için hukuk tarihini zengin bir hazine olarak ele aldık ve hukuk tarihine önem verdik. Umumi bir hukuk tarihi dersi yanında Türkiye'de ilk defa olarak 'Türk Hukuk Tarihi' kürsüsünü ihdas ettik. Hukuk Tarihi dersleri yalnız hukuk müesseselerinin zamanla ve mekânla uğradığı değişiklikleri belirtmek; böylece öğrencilerin iz'alarını artırmak ve kıyaslamalar yapmalarına yaramakla kalmıyacak, aynı zamanda hiç bir hu-

kuk ilminde «sosyolojik isyan» ile zamanını doldurmuş, hukukun artık bütün sosyal düzen ile olan yakın ilgisi anlaşılmağa başlamıştır.⁵²

Hukuk toplumun sosyal hayatı ile ilgili bir müessese olduğu için bir hukukçu daima içinde bulunduğu toplumu herkesden fazla tanımalı,⁵³ onun işleyişini, gelişimini, hastalıklarını ve toplumdaki değişimleri izleyip anlayabilecek bir seviyeye ulaşabilmelidir, insan ve onun manevi alanı hakkında bilgi sahibi olmalıdır⁵⁴. Aksi takdirde, yani belli bir kültür düzeyine erişememiş bir hukuk öğrencisi en basitinden, kendisine anlatılan konuları anlamakta güçlük çeker. Özellikle 17-18 yaşlarındaki bir genç lise mezunu kendisine verilen hukuk bilgileri içinde, bu bilgileri hazmedmeden, onları yerlerine yerleştirmeden boğulur gider.

Diğer taraftan, hayata atıldıktan sonra hukukçu sadece kişilerle değil, fakat devamlı olarak toplumdaki olaylarla, toplumun

kuk müessesesinin ebedi olmadığı kanaatini de, binlerce canlı misallerle, kökleştirecekti».

«Verdiğimiz karara göre Türk Hukuk Tarihinden ve Roma Hukukundan başka Mısır Hukuku, İran Hukuku, Yunan Hukuku, Çin Hukuku, İslâm Hukuku, İslâv Hukuku, Macar Hukuku Germen Hukuku, Feodal Hukuk birer birer öğrencilerimizin önlerine serilecekti».

«Burada yetişen hukukçular iyice anlayacaklardı ki her yaşayan varlık gibi hukuk da durmadan değişir. Hayat inkılâptır. İnkılâpta hayat vardır. Değişmezlikte, taassupta cansızlık ve ölüm vardır».

«Hukuk belirli bir zamanda, belirli bir çerçevede başgösteren sosyal ihtiyaçları karşılamak için bulunan birer hal çareleri olduğuna göre zaman değiştikçe, ihtiyaçlar değiştikçe, hal çareleri de değişmelidir. Hayata uymayan, ihtiyaçlara uymayan hukuk müesseselerinin değeri yoktur».

Ayrıca bak. **Griswold**, English and American Legal Education, 10 J. Leg. Ed. 429, 434 (1958).

- (52) **Topçuoğlu**, Age., S. 12, vd., 16 vd., 30 vd. Özellikle Kanuncu Pozitivizm ve Saf Hukuk İlmi görüşlerine karşı Fransa'da Serbest İlmî Araştırma hareketleri, Almanya'da Serbest Hukuk Hukuk Mektebi, Amerika'da Sosyolojik Hukuk İlmi cereyanı hukuk kaidelerinin «yaşayan sosyal münasebetleri tanzim için ve tanzim ettikleri nisbette mevcut olduklarını, bu münasebetlerden tecrit edilerek tetkik edilmekle manalarının ve değerlerinin anlaşılamiyacağını ispat etmeğe gayret etmişlerdir» (S. 6). Ayrıca bak. **Reich**, Toward the Humanistic Study of Law, 74 Yale L. J. 1402, 1406 (1965) ve «Legal Realism»in Amerika'da hukuk eğitimine etkisi için **Patterson**, Jurisprudence, Men and Ideas of the Law, 554 vd. (Brooklyn 1953).

- (53) **Topçuoğlu**, Age., S. VI.

- (54) **Simpson**, Agm., 49 Harv. L. Rev. 1068, 1078, 1081 (1937); **Russel**, Agm. 11 J. Leg. Ed. 6, 22 (1958). **Leibniz**'in görüşü için bak. **Topçuoğlu**, Age., S. 13.

iktisadî, kültürel ve siyasal sorunları ile karşı karşıyadır. Şu halde herkesden fazla onun sağlam bir genel kültüre sahip olması beklenir⁵⁵.

Hukuk mezunları yargıç, savcı, avukat, idareci olarak yurdun çeşitli köşelerine kadar yayılmakta ve belki de buldukları yerlerde fikri otorite mevkiine geçmek durumunda kalmaktadırlar. Özellikle yurdumuzda hukuk mezunlarına, etraflarındakilere yol gösterici olarak önemli görevler düşmektedir⁵⁶.

Hukuk fakülteleri mezunları yargıçlık ve savcılık dışında da memleketin sosyal, siyasal ve iktisadi hayatına yön verebilecek mevkilere geçtiklerine göre, bir temel kültürün hukuk fakültesinde öğrencilere verilmesi zorunlu görülmektedir. Hukukçuların yapmakta oldukları bu önemli fonksiyon sadece ülkemiz hukukcularına özgü değildir. Diğer ülkelerde de hukukçular çeşitli alanlarda önemli roller oynamaktadırlar⁵⁷.

Demokratik bir sistemde vatandaşların demokrasinin müesseselerini öğrenmeleri de gerekir. Orta öğretim seviyesinde böyle bir eğitim yapılmadığına göre, geleceğin hukukçuları demokrasi ve onun kuruluşları hakkındaki temel bilgileri ancak hukuk fakültesindeki tahsil yıllarında alabilirler⁵⁸.

Ayrıca Türk hukuk eğitiminde genel kültür seviyesine özel bir önem verilmesinin başka bir nedeni daha vardır. Bu vesile ile, Medeni Kanunumuzun İsviçre'den alınması ile birlikte bütün hukuk sistemimize daha da yerleşmiş olacak iki müesseseden söz etmek isteriz. Bunlardan biri, Medeni Kanununun başlangıç hükümleri arasında yargıca yüklenen kanunlardaki boşlukların doldurulması görevidir. Yargıç bu görevini yaparken kanunun ruhuna göre hareket etmek zorundadır. Bunun için çeşitli yorum yollarına başvuracaktır. Eski hukukumuzdakinin aksine olarak, yeni bir medeni hukuk sisteminin kabulü ile birlikte lafzi ve tarihsel yorumların yanında amaçsal yorum değer kazanmıştır. Ancak amaçsal yorumladır ki yazılı hukuk ile yaşayan hayat arasındaki ilişki kurulabilir. Büyük adımlarla ilerlemek zorunda olan bir toplumda hukuk

(55) Amerika için bak. **Hall**, Age., 56 Harv. L. Rev. 245, 246 (1942).

(56) **Reinhardt**, Agm., 358.

(57) **Gower**, Methods of Legal Education, 25 (Comparative Legal Education).

(58) **Lasswell ve Mc Dougal**, Legal Education and Public Policy, 52 Yale L. J. 203 (1943); **Y. Abadan**, Aims of Legal Education (Comparative Legal Education).

amaçsal yorumlarla toplumsal gelişmeleri izleyebilip toplumun ihtiyaçlarını cevaplandırabilir. Yaşayan hukuk bu şekilde yaratılabilir. Amaçsal metodla yoruma gidecek hukukçuların ise geniş bir kültüre sahip olmaları, Pound'un sözleri ile, «toplumsal mühendisliği» (social engineering) yapabilecek olgunluğa erişmeleri gerekir⁵⁹.

Diğer taraftan yargıç gerektiğinde kanun koyucu gibi hareket etmek suretiyle önündeki ihtilafa bir hal çaresi bulmak zorundadır. Burada da takdir hakkını zamana ve yere göre en iyi bir şekilde kullanabilmesi için onun toplumu tanıyabilecek temel kültüre sahip olması icap eder⁶⁰.

b) Genel kültürün öğrencilere hukuk tahsilinden önce verilmesi savunulabilir. Nitekim Amerika Birleşik Devletlerinde'ki kolej eğitimi öğrencilere bir genel kültür vermek suretiyle hukuk fakültelerini ağır bir yükten kurtarmaktadır. Kontinental eğitim sisteminde genel kültürün orta eğitim devresinde verilmesi plânlanmıştır. Fakat Avrupa ülkelerinde liselerin görevlerini yapmadıkları genel bir yakınma konusu olmaktadır. Bundan dolayı Belçika'da liseden sonra ve hukuk tahsilinden önce bir yıl üniversitenin çeşitli fakültelerinde genel kültür derslerine devam mecburiyeti konmuştur. Aynı şekilde Alman hukuk eğitimi reformcuları da hastalığa değinmişlerdir⁶¹. Memleketimizde de, özellikle olgunluk sınavlarının kaldırılmasından sonra hukuk öğrencilerinin genel kültür seviyesinin düşmekte olduğu izlenmiş ve bu, bazı öğretim üyelerinin yapmış oldukları denemelerle açıkça da ortaya çıkmıştır⁶².

(59) Karş. Coing, Ag. Konferans, S. 4 vd.

(60) Genel kültür derslerinin önemi pek çok yazar tarafından çeşitli yer ve makalelerde belirtilmiştir. Özellikle bak. Murphy, The Role of «Nonpractical» or «Cultural» Courses, 15 J. Leg. Ed. 139 (1962); Zitelmann, Age., S. 12; Russell, Liberal Education and the Law, 11 J. Leg. Ed. 6 (1958); Report of Special Committee on Humanities, Association of American Law Schools, 17 J. Leg. Ed. 63 (1964); Macneil, The Master of Arts in Law, 17 J. Leg. Ed. 423 (1965); Appel, Law as a Social Science in the Undergraduate Curriculum, 10 J. Leg. Ed. 485 (1958); Raphael, Law in the College Curriculum, 7 J. Leg. Ed. 313 (1955); Eliot, Law in the Liberal Arts Curriculum, 1 J. Leg. Ed. (1948); İ. Unat, The Relationship between Law and Political Science, 143 (Comparative Legal Education).

(61) Die Ausbildung der deutschen Juristen 261, 140 vd.

(62) Maamafih N. Abadan tarafından 1956'de yapılan ankete verilen cevaplara bak.: Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri, 30, 31, 36, 39, 40, 41 (Ankara 1961).

Üniversite düzeyinde de genel kültür sorunu çözümlenememektedir. Çünkü halen bünyelerinde birer hukuk fakültesi bulunan üniversitelerimizde liselerden sonra genel kültür veren bağımsız fakülteler mevcut değildir. Fakülteler arasında işbirliğinin de yapılamaması dolayısıyla bir öğrencinin kayıtlı olduğu fakültenin dışındaki bir fakülteden ders almasına genellikle imkân yoktur. Şu halde, bir genel kültür sorunu varsa bunun liseler veya liseler sonrası kurulacak hazırlık sınıflarında çözüme bağlanmasına kadar hukuk fakültelerince bizzat halledilmesi gerekmektedir.

4. Hukuk formasyonu ve tekniği :

Hukuk fakültelerinin başka bir amacı hukukun toplumsal bir müessese olduğu esasından hareketle onun toplumdaki fonksiyonunu belirterek öğrencilerin bir genel hukuk yapıtı kurmalarını sağlamak, onlarda genel hukuk formasyonunu yaratmağa çalışmak olmalıdır. Bundan dolayı hukuk eğitiminin amacı öğrencilere hukuk bilgilerinin verilmesi kadar, temel müesseselerin bir sisteminin meydana getirilmesidir de. Bu bakımdan ise hukukun teorik yanının önemi meydandadır⁶³.

Hukuk fakülteleri esas itibariyle pozitif hukuku uygulayacak kişileri yetiştireceğine göre, hukukçuların önlerine gelecek her türlü olayı çözüme bağlayabilecek bir şekilde eğitilmeleri gerekir. Yani hukukun tekniğinin de hukuk fakültelerinde öğretilmesi gerekir.

B. Hukuk eğitiminin muhtevası :

1. Derslerin tasnifi

Hukuk eğitiminin muhtevası ifadesi ile dersleri ve bu derslerde okutulacak konuları anlamaktayız. Bu iki husus sıkı sıkıya birbirlerine bağlıdır. Sadece derslerin bilinmesi, okutulacak konular ana hatları ile önceden belli edilmezse bizi doğru sonuçlara götürmez. Fakat konu sorunu özel bilgileri gerektirdiğinden tartışmasının ilgili öğretim üyelerince yapılmasını doğru bulmaktayız. Bu nedenle aşağıdaki açıklamalarımızda sadece okutulacak dersler ve bunların içine aldığı konular bakımından genel kuralları koymağa çalışacağız.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, 1925 yılından beri Ankara Hukuk Fakültesinde okutulan dersler yönünden önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Bu, fakülte programının gelişmelere ayak uyduramadığı anlamına gelebildiği gibi, o zamanki derslerin

(63) Simpson, Agm., 49 Harv. L. Rev. 1068, 1070 (1936).

temel dersler olarak geçerliklerini devam ettirdiklerini de ifade edebilir. O zamandan beri yeni yeni konuların geliştiği muhakkaktır. Bu yeni konular eski derslerin yerlerini alabilecek önemdedirler.

Zannımızca hukuk eğitiminin muhtevası tayin edilirken bugün okutulmakta olan derslerin ve müfredatlarının yeniden gözden geçirilmesi, yenilerinin tespit edilmesi ve önem derecelerine göre bir değerlendirmeye tabi tutulmaları gerekir. Bu arada genel kültür derslerinin de günümüzün ihtiyaçlarına göre tespit edilmesi icap etmektedir. Bu işler yapıldıktan, hukuk fakültesinde öğrencilere verilmesi zorunlu olan dersler belli olduktan ve bu derslerin muhtevaları hakkında sonuçlara varılıp gerekli ders saati adetleri tayin edildikten sonradır ki hukuk eğitimi süresinin 4 yılda kalması veya 5 yıla çıkarılması konusu da bir çözüme bağlanabilir.

Kolaylık olmak üzere hukuk fakültelerinde okutulabilecek dersleri hukuk dışı genel kültür dersleri ve hukuk dersleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Genel kültür derslerinin bir kısmı liselerde öğretilmesi gerekli kültür dersleridir. Fakat iktisat ve siyasal bilimlere giriş gibi lise üstü genel kültür dersleri de mevcuttur. Hukuk derslerini de temel hukuk dersleri ve tali hukuk dersleri olmak üzere tasnif edebiliriz, ki bunların da bir kısmı -örneğin hukuk felsefesi, hukuk tarihi- yardımcı hukuk dersleri, diğer bir kısmı ise dar anlamda tali hukuk dersleridir.

2. Genel kültür dersleri :

a) Genel olarak⁶⁴ :

Bir hukukçuda sağlam bir temel kültür bulunması gereğinin nedenlerini hukuk eğitiminin amacını tartışırken belirtmeğe çalışmış ve orta dereceli eğitimde görülen gerileme dolayısıyla genel kültür seviyesi düşük öğrencilerin liselerden hukuk fakültelerine geldikleri gerçeğinin uzun zamandır üniversite ve özellikle hukuk eğitiminde üzerinde durulan önemli bir konu olduğunu belirtmiştik. Üniversite giriş sınavlarında nisbeten az puan almış adayların Ankara Hukuk Fakültesine girmekte oldukları son 5-6 yıl içinde açıklıkla ortaya çıkmıştır.

Gerçi üniversite giriş sınavlarındaki başarı ile Hukuk Fakültesindeki başarı arasında uygun bir korelasyon olmadığı mey-

---

(64) Reinhardt, Agm., 351 vd.

dandadır⁶⁵. Fakat düşük puanlar Fakültemize nisbeten zayıf genel kültürlü öğrencilerin gelmekte olduğunu gösterir. Diğer taraftan, Fakültemiz'e devam eden öğrencilerin pek çoğunun büyük şehir dışından geldikleri anlaşılmaktadır, ki ufak şehir liseleri giriş sınavları değerlendirmelerinde sosyal bilgiler ortalamalarında en arka sıraları almaktadırlar⁶⁶. Bu da öğrencilerimizin genel kültür bakımından yeterli olmamalarının nedenini açıklayabilir sanırız.

Hukukçunun temel kültür sorununu çözümlenebilmek için kültür derslerini lise kültür dersleri ve lise üstü kültür dersleri olmak üzere ikiye ayırarak ele almak mümkündür.

b) Lise kültür dersleri :

Genel sosyoloji,⁶⁷ felsefe, psikoloji⁶⁸ tarih ve kompozisyon⁶⁹ liselerde okutulan derslerdir. Fakat bu derslerin liselerde okutulan şekli ve seviyesi yeterli değildir.

- (65) Gerçekten, Fakültemize 1965-66 ders yılında kaydolmuş öğrenciler arasında yapılan bir araştırmaya göre Üniversite Giriş Sınavı toplam puanı arttıkça başarıda açık bir artma olmamaktadır. Buna mukabil Giriş Sınavlarındaki sadece sosyal bilimler testi puanları ile başarı oranı arasında zayıf bir paralellik vardır. 1965-66 ders yılı Giriş Sınavında 475 ve daha yukarı puan almış olanların sayısı 7 idi. Bu 7 öğrenci Fakültenin 1. sınıf sınavlarına girmeden kayıtlarını sildirmişlerdir. Aynı yıl 370 toplam puan tutturmuş öğrenciler dahi Fakülteye kaydolabilmişlerdir. Halbuki aynı yıl Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne en düşük puanla kaydolmuş öğrencinin puanı 435 idi. Bak. **Cezmi Tuncer** ve **H. Saim Kendir**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencilerinin Üniversite Giriş Sınavlarında Aldıkları Puanlarla Birinci Sınıftaki Başarılarının Karşılaştırılması (Basılmamış Rapor).
- (66) Bak. **A. Şanay**, Ankara Üniversitesi 1962 Giriş İmtihanlarında Liselerin Başarıları, Eğitim Araştırmaları ve Değerlendirme Merkezi, Ankara 1963; **Çalışkaner** ve **Özgentaş**, Ankara Üniversitesi 1963 Giriş Sınavlarında Liselerin Başarı Dereceleri, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Test ve Araştırma Bürosu, Ankara 1964.
- (67) 1935 yılından itibaren Fakültemizin birinci sınıfına «içtimaiyat» adı altında öğrencilerin seçimine bağlı, hafta 1 saatlik bir ders konmuştu. «Bu ders ile güdülen maksat, 'Hukuk' tabiri altında bir araya toplanan fenomen ve müesseseleri sosyoloji bakımından incelemektir» (**Hırş**, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri, 5 (Ankara 1949). Halbuki, «tıpkı felsefenin genel ilkeleri gibi, sosyolojinin genel esasları da, liselerin ders programı içinde yer almış olduğundan» genel sosyolojinin yerine 1944-45 ders yılından itibaren «Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi» dersi kondu (**Hırş**, 5).
- (68) Summary of a Conference on Law and Psychology, 5. J. Leg. Ed. 35; (1953); **Reinhardt**, Agm. 352.
- (69) **W. H. Davenport**, Course in Literature for Law Students, 6 J. Leg. Ed. 569 (1954); **King** and **Silber**, English Usage and Spelling in Law School-An Experiment and Possible Solution, 11 J. Leg. Ed. 253 (1958).

Bugünkü giriş sınavları öğrencilerin bu konulardaki yeterliliği bakımından bize fazla yardım edememektedirler. Sosyal bilimler konularına puan hesaplanmasında ağırlık verilse dahi sonucun fazla değişeceğini sanmıyoruz. Kaldı ki giriş testleri adayların kompozisyon yazabilme kabiliyetlerini ölçmemektedirler. Bundan dolayı lise kültür dersleri bakımından görülen eksikliğin doldurulması için giriş sınavından sonra ikinci bir sınav yapılması ve ancak bu sınavı da başaranların hukuk tahsiline başlamaları şeklinde bir çözüm yolu düşünülebilir. Eğer yapılacak ikinci sınavın seviyesi yüksek tutulacak olursa, hukuk tahsili süresince öğrencilere verilmesi gerekli olan genel kültür derslerinin adedi büyük ölçüde azalabilir.

Yapılacak ikinci sınavla ilgili olarak 3 çeşit imkân ortaya çıkmaktadır :

(1) Hukuk Fakültesine girmek isteyenlerin okumaları ve öğrenmeleri gereken konular -ki bunların arasına kompozisyon da girmelidir- önceden ilân olunur. Fakülteye girmek isteyip giriş sınavında belli bir puvarın üstüne çıkabilmiş olanlar ilân edilen bu konularda ikinci bir sınava tabi tutulurlar. İkinci sınavı da başara-bilenler doğrudan doğruya hukuk tahsiline başlayabilirler. Diğerleri ise Fakülte'ye giremezler.

(2) İkinci sınavı başaramıyanlar için 1 yıllık bir hazırlık sınıfı açmak: Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin bir gereği olarak böyle bir uygulama teklif edilebilir. Bu imkân verilmeyecek olursa yetersiz liseleri bitiren öğrencilerin hukuk fakültelerinde okumaları, bu fakültelelere her nasılsa kaydolunmuşlarsa başarı sağlamaları ihtimali çok azalır. Çünkü bu gibiler kendilerine sağlam bir kültür verilmemesinin eksikliğini bütün fakülte eğitimi boyunca ve daha sonra bütün hayatlarında çekeceklerdir.

Bir yıllık hazırlık sınıfının önemli bir sakıncası vardır. Liselerin görevlerini gereği gibi yapmamaları öğrencilerin bir yıl kaybetmeleri sonucunu doğuracaktır. Geri kalmış bir ülkede bu, bir genç öğrencinin bir yıl daha tüketici durumda kalması ve muhtemelen bir yıl daha maddi sıkıntılara katlanması anlamına gelir. Bundan dolayı hazırlık sınıfı çaresine, sağlam bir genel kültür vermenin başka yolu bulunamadığı takdirde en son olarak baş vurulmalıdır.

Diğer taraftan böyle bir sınıfın açılması düşünülürse, bu sınıfa bugün fakülteye alınmakta olan öğrenci sayısından daha faz-

lası kabul edilecek, ancak yıl sonundaki sınavları başarı ile verebilenler Hukuk Fakültesine girebileceklerdir. Bu ise bazen tahminlerden fazla öğrencinin başarısı ile çok sayıda öğrencinin fakülteye girmesine sebep olacak, bazen de yeteri kadar öğrencinin bulunmaması sonucu ile bizi karşı karşıya bırakabilecektir. Bu sakıncaların hazırlık sınıfı ile birlikte önlenmesi gerekir.

Ayrıca, hazırlık sınıfında hukuk derslerinin bulunmaması, öğrencinin içindeki hukuk hevesini söndürebilir. Daha sonraki yıllarda bu durum olumsuz psikolojik etkiler yapabilir. Bu sakıncaya paralel bir sakınca da öğrencilerin genellikle kültür derslerinin önemini kavrayamamaları, bundan dolayı da bu çeşit derslere az ilgi duymalarıdır. Roma Hukuku gibi bir derse yapılan itirazları burada hatırlatmak isteriz.

(3) Nihayet hatırımıza gelen son bir imkân, bir hazırlık sınıfı açmaksızın, giriş sınavını kazananları kısa süreli bir kursa tabi tutmak yoludur. Amerika Birleşik Devletlerinde, kompozisyon derisi şeklinde, yaz kursu olarak bu denenmiştir. Gene orada birinci sınıf öğrencileri bazı hukuk fakültelerinde 2 veya 3 hafta süreli yoğun hazırlama derslerine sokulmakta ve bu derslerde araştırma metodları, iyi yazabilme kendilerine öğretilmektedir.

Bizde de Üniversite Giriş Sınavını başaranlar Eylül, Ekim veya daha önce açılan kurslara tabi tutulabilirler. Kurs sonundaki sınavı da başarı ile verenlerin, yani belli bir seviyenin üstüne çıkabilmiş olanların ise Hukuk Fakültesine devam etmeleri düşünülebilir⁷⁰.

c) Lise üstü kültür dersleri :

(1) Genel kültür derslerini sadece liselerde okutulan derslerle sınırlamamak gerekir. Hukuk eğitimi için gerekli olan ve liselerde hiç okutulmayan daha başka yardımcı dersler de vardır. Bu derslerin en önemlisi iktisattır. İktisadi olayların zamanımızın toplumlarındaki yeri açıktır. Hukuk, büyük ölçüde iktisadî olayların belli kurallar içinde cereyan etmesini sağladığından iktisadın hukukçular için olan önemi üzerinde bir tartışma yapmayı gereksiz sayarız. Tartışmalar olsa olsa iktisat derslerinde okutulması icap eden konulara ve bu konuların bir hukukçuya ne hacimde ve ne şekilde okutulması gerektiği, meselâ iktisat teorileri yanında Türkiye iktisadına da değinilip değinilmeyeceği gibi hususlara inhisar edebilir.

(70) Buna benzer bir yolu **Reinhardt** da düşünmektedir. (A.g. makale S. 351.

Maliye dersinin de bir hukukçu için önemli konuları kapsadığı söz götürmez. Devletin bu derece yaygın fonksiyonlar icra etmekte olduğu zamanımızda, bütçe ve vergi sorunları ve teorileri hakkında bütün hukuk öğrencilerinin sistemli bir bilgiye sahip olmaları gereklidir.

Halen Fakültemizde okutulmakta olan diğer hukuk dışı kültür dersleri şunlardır: Siyasal tarih, işletme iktisadı, istatistik. Bunlara ilâveten «çağdaş hükümet sistemleri», «uygarlık tarihi», «felsefe sistemleri», «siyasal fikirler tarihi», «çağdaş siyasal akımlar», «siyaset bilimine giriş», «Türkiyenin siyasal ve sosyal yapısı», «sosyal bilimlerde metod», «uluslararası ilişkiler», «sosyal psikoloji» gibi dersler de genel kültür dersleri olarak teklif edilmektedir⁷¹. Bu derslerin kapsamına giren konuların bir kısmı halen okutulmakta olan derslerde de vardır. Meselâ Türk hükümet sistemi Anayasa dersinde kısmen anlatılmaktadır. Diğer taraftan bir kısım konular liselerde de anlatılanlarla müşahebet arzedebilir. Şu halde kültür derslerine, lise derslerinin daha geniş bir tekrarı olmadığı ve Hukuk Fakültesinde okutulan diğer derslerin konusuna dahil olmadığı ölçüde programda yer verilebilir. Fakat Hukuk Fakültelerinin genel kültür verme bakımından gidebileceği bir sınır vardır. Her şeyi fakültelerden beklemek doğru olmaz. Genel kültür eksikliği, bir çok konularda, öğrencinin kişisel merakını uyandırmak, yardımcı kitap, makale ve diğer yazıları okumasını tavsiye etmek suretiyle, bizzat kendisi tarafından giderilmeye çalışılmalıdır. Aksi takdirde, bugünkü ifrattan kaçarken başka bir tefrite yakalanmış oluruz.

(2) Lise üstü kültür dersleri olarak adlandırdığımız konuların Amerika Birleşik Devletlerinde kollejlere, Belçika'da ise üniversitede, fakat hukuk eğitiminden önce öğretildiğini yazmıştık. Memleketimizde bugüne kadar temel kültür dersleri hukuk fakültelerinde verilmiştir. Bundan sonra da aynı şekilde, fakat yeni derslerin de eklenmesi ile hareket edilmesi gerekecektir.

Bu takdirde çözüme bağlanması icap eden, bu konuların hangi sınıf veya sınıflarda okutulmasını doğru olacağı sorunu vardır. Acaba bu yardımcı dersleri toptan, meselâ hukuk derslerine başla-

(71) Bak. **Topçuoğlu**, Hukuk Sosyolojisi Dersleri, S. III (Ankara 1963); Karş. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ders Programları. Ayrıca bak. Report of the Commission on Prelegal Education, 6 J. Leg. Ed. 174, 179 vd. (1953); **M. A. de Capriles**, Teaching Accounting in the Law School, 4 J. Leg. Ed. 449 (1952).

madan önce mi vermelidir; yoksa bunları fakülte senelerine dağıtmak mı faydalı olacaktır?

(a) İlk ihtimal, bu konuların, açılması düşünülen bir hazırlık sınıfında okutulmasıdır. Hazırlık sınıfı için lise dersleri dolayısıyla bahis konusu ettiğimiz mahzurlar burada da aynen tekrarlanabilir. Ayrıca, lise dersleri için düşünülmüş olduğumuz hazırlık sınıfını, başarı sınavına girmek suretiyle öğrencinin atlaması yolunu teklif etmiştik. Hazırlık sınıfına lise üstü genel kültür derslerini koyacak olursak böyle bir atlama yolunu öğrencilere kapamış oluruz. Nihayet bir kısım derslerin bir yıl içinde öğrenciye verilmesi mümkün değildir. Meselâ iktisat dersinde okutulması icap eden konuların bir yıl gibi kısa bir süre içinde verilmesi pek tasavvur edilemez zannındayız.

(b) İkinci olarak bir kısım yardımcı derslerin, yardımda bulunacağı hukuk dersleri ile paralel bir şekilde okutulmasının faydalı olabileceği ileri sürülebilir. Gerçekten *J. Hall* bir yazısında böyle bir görüşü savunmuş ve meselâ Anonim Şirketler Hukuku ile Anonim Şirketler Finansmanı, İş Hukuku ile İş İktisadı, Vergi Hukuku ile Vergi İktisadı, Ceza Hukuku ile Kriminoloji derslerinin aynı yıl içinde okutulmasını teklif etmişti⁷². Bu görüşe göre meselâ Ticaret Hukuku (İşletme ve Şirketler Hukuku) Muhasebe dersi ve İşletme İktisadı dersleri ile aynı yıl içinde verilmek gerekecektir.

(c) Nihayet, yardımcı dersler yardımda bulunacakları hukuk derslerinden önce öğretilmeli, bu suretle öğrencilerin, hukuk konularını daha iyi anlayabilmeleri sağlanmalıdır, dahi denebilir. Bu takdirde Çağdaş Hükümet Sistemleri, meselâ Anayasa dersinden önce okutulmak gerekir.

(3) Lise üstü kültür derslerinin hepsinin mecburi dersler olması da gerekli değildir. Meselâ Uluslararası İlişkiler yahut Siyasal Tarih derslerinin devletler hukuku sahasında ihtisaslaşma yoluna gitmeyeceklere verilmesi zorunlu olmayabilir. Bunun gibi Muhasebe dersi de herkesin devam etmesini gerektirecek önemde değildir.

3. Hukuk dersleri⁷³: a) Hukuk dersleri bakımından düşünmekte olduğumuz genel kuralları şöylece sıralayabiliriz :

(72) **J. Hall**, Agm. 260. ayrıca bak. **Gardner**, Remarks on the Occasion of Seconding Mr. Hall's Motion for a 2-2 College-Law Education Plan, 56 Harv. L. Rev. 270 (1942).

(73) Bu konuda genel olarak bak: **K. H. York**, The Law School Curriculum Twenty Years Hence, 15 J. Leg. Ed. 160 vd. (1962); **Currie**, The Ma-

(1) Hukuk dersleri temel hukuk dersleri ve tali hukuk dersleri, tali dersler de yardımcı ve seçimlik dersler olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Temel dersler hukuk fakültesinde okuyan her öğrenci için hukuk formasyonu bakımından zorunlu olan derslerdir. Temel hukuk derslerini tespit ederken, zannımızca, daha önce hukuk eğitiminin amacını tartışırken açıklamış olduğumuz şu ana düşünceden uzaklaşmamak gerekir: Hukuk fakülteleri esas itibariyle hukukçu yetiştirirler, hukuk fakülteleri birer siyasal bilgiler veya iktisat fakülteleri değillerdir (Karş. Fransız sistemi). Bu durumda, temel hukuk derslerinin daha ziyade özel hukuk alanında olmaları tabiidir. Fakat kamu hukuku dalları da, Devletin iktisadi ve sosyal alanda oynamakta olduğu rolün artması dolayısıyla git-tikçe daha fazla önem kazanmaktadır⁷⁴.

Yardımcı hukuk dersleri, hukuk formasyonun meydana gelmesine dolayısıyla faydası bulunan hukuk dersleridir. Meselâ, hukuk felsefesi, hukuk sosyolojisi, hukuk tarihi, Roma hukuku veya mukayeseli hukuk gibi dersler ana hukuk derslerine büyük ölçüde yardımcı olurlar.

Nihayet seçimlik hukuk dersleri bu iki grup dışında kalan ve hukuk fakültelerinde okutulması faydalı olabilen derslerdir. Bu dersler de pozitif hukukun belli bir bölümünü konu olarak alıp işlerken hukuk formasyonunun oluşmasına katkıda bulunabilirler.

(2) Hukuk derslerini tespit ederken bugün fakültemizde okutulan dersleri parçalara bölmek veya mevcut dersleri de birleştirerek ders adedini azaltmak yollarından hangisi seçilmelidir?

Dersleri küçük parçalara bölmek bazı faydalar sağlayabilir. Bir kere bu, yıl sonu sınavlarında öğrenciler bakımından tercih edilebilir. Vasat öğrenci ne kadar az malzeme ile sınava girerse o

---

terials of Law Study, 8. J. Leg. Ed. 1 vd. (1955); **Del Duca**, Continuing Evaluation of Law School Curricula - An Initial Survey, 20 J. Leg. Ed. 309 (1968); **S. D. Elliot** ve **R. A. Leflar**, Summer Seminar on Curriculum Planning, 8. J. Leg. Ed. 331 (1955); **Kelso**, Curricular Reform for Law School Needs of the Future, 20 J. Leg. Ed. 407 vd. (1968). Çeşitli ülkelerdeki hukuk fakültelerinin programları için bak. **Eisenmann**, Age. 102 vd. Hukuk eğitiminin muhtevası ile ilgili olarak bak. **Cribbet**, The Evolving Curriculum - A Decade of Curriculum Change at the University of Illinois, 11 J. Leg. Ed. 227, 229 vd. (1958).

(74) **Zitelmann**, 5.

kadar kolay geçecek not alma şansına sahiptir. Diğer taraftan öğretim üyeleri bakımından da derslerin küçük parçalara bölünmesi avantajlı olabilir. Bu suretle bir öğretim üyesinin birbirinin doğrudan doğruya devamı olmayan konularda çalışmak zorunluluğundan kurtulmak suretiyle ihtisaslaşması sağlanabilecektir.

Derslerin hacimlerini küçük bölümlere ayırmak suretiyle azaltmanın sakıncaları da vardır. Zannımızca derslerin bölünmesi konular arasında öğrenciler tarafından bağlantılar kurulmasını, özellikle bir genel bitirme sınavının kabul edilmemesi halinde, güçleştirir. Derslerin küçük parçalara bölünmesinin bir diğer mahzuru da müfredatların gittikçe kabarması ihtimalidir. Dersler bölündükçe, daha önceleri kısa geçilen konulara daha fazla zaman ayrılabilecek ve bu bazen gerekli olmayan bilgilerin öğrencilere verilmesi şeklini alabilecektir.

Bu durumda, bizce, ana konularda dersleri birleştirme yoluna gitmek, tali konularda ise bölme esasını tercih etmek uygun olacaktır. Bundan dolayı, örnek olarak, Aile Hukuku, Miras Hukuku ve Şahsın Hukuku diye ayrı dersler yerine, bunların birleşmesinden meydana gelmiş bir genel Medeni Hukuk dersinin konmasını uygun görürüz. Aynı şekilde bugünkü Anyasa Hukuku dersinin Mukayeseli Anayasalar, Türk Hükümet Sistem ve Türk Anayasa Hukuku vs. şeklinde küçük parçalara bölünmesi düşünmekte olduğumuz sisteme aykırı düşmektedir. Hatta halen Kamu Hukuku dersinde okutulmakta olan Kamu Hürriyetlerinin dahî Anayasa dersi ile birleştirilmesi düşünülebilir.

(3) Pozitif hukukun konuları o kadar genişlemiştir ve her gün de genişlemektedir ki bugün hukuk fakültelerinde bu konuların hepsini okutmak fiilen imkânsızdır. Bu gerçek de bizi temel hukuk konularından tali konuları ayırmağa götürür. Teferruat taalluk eden konular ancak seçimlik hale getirilen tali derslerde okutulmalıdır⁷⁵.

Zorunlu derslerin sayılarını artırmak öğrenciler üzerinde olumlu etkiler yapmaz. Bir öğrencinin hukukun bütün konularından hoşlanması beklenemez. Bundan dolayı kendisine sadece hukuk formasyonu bakımından zaruri görülebilecek dersleri vermek,

(75) Temel dersler, tali dersler ayırımının muhakkak zamandan tasarruf anlamına gelmeyeceği hakkında bak. **Wiethölter**, Stellungnahme zu den Münchener Beschlüssen, 23 JZ 9 (1966, Sonderheft zu Fragen der Studienreform).

diğerlerinde ise onun seçimine imkân tanımak faydalar sağlayabilir.

Hukuk mesleğinde artık uzmanlaşmaya doğru gidilmesi de bir zorunlu haldir. Ticari sahada avukatlık yapacak bir şahsa aile ve miras hukuku derslerini vermek ne kadar sıkıcı ise, miras veya toprak hukuku sahasında çalışmak isteyen de deniz ticareti hukukunu okutmak o kadar gereksizdir. Mamafih ileride bazı alanlarda çalışmak isteyen öğrencilere belli seçimlik derslerin verilmesi şart görünmektedir. Örnek olarak, yargıçlık mesleğine intisap edeceklerin usul hukuku derslerini, icra ve iflâs hukukunu, adli tıbbı vs. görmeleri gereklidir.

Seçimlik dersler öğrencinin temel hukuk derslerinde edinmiş olduğu bilgileri uygulama yeteneğini ve tekrarlama imkânını verir. Meselâ borçlar hukukunda akitleri, aynî haklar dersinde mülkiyeti öğrenmiş olan bir öğrenci, deniz ticareti hukuk dersinde gemi mülkiyetini okurken mülkiyet hakkındaki temel bilgilerini tazelemiş, deniz aşırı satışlar ve navlun mukavelesi ile de borçlar hukuku bilgilerini belli bir mal üzerinde uyguluyarak ve özel durumları görerek yenilemiş olur. Aynı şeyi sigorta hukuku için de söyleyebiliriz. Sigorta hukuku büyük ölçüde özel bir akit şekli olan sigorta akdini kendine konu alarak borçlar hukukunun bir tatbikatı manzarası göstermektedir.

Seçimlik derslerin konması, öğretim üyelerinin ana derslerde şişkinliğe doğru gitmelerini de engeller. Her öğretim üyesi, tabii karşılanması gereken nedenlerle, bütün bildiklerini derslerinde öğrencilerine anlatmaya ve anlattıklarını onlardan istemeye meyillidir. Bir kere öğretim üyesi bu suretle öğrencisi karşısında bir bilgin olarak daha fazla itibar kazanmakta, diğer taraftan ise bildiklerini başkaları ile paylaşmak imkânını elde etmektedir. Öğretim üyesi okutmakta olduğu dersi sevdiği ölçüde konusuna hakim olmak, onun bütün inceliklerine kadar uzanmak ister. Neticede kısa bir zaman süresi içinde öğrencinin kafasına, hukuk formasyonuna doğrudan doğruya etkisi olmayan bir yığın bilginin sıkıştırılması tehlikesi ile karşılaşılabilir⁷⁶.

Teferruata inmenin başlıca nedenlerinden birisi kanımızca öğretim üyesinin konuyu öğrenci açısından, pedagojik açıdan yeteri kadar düşünmemesidir. En önemli konular ile teferruat arasında

(76) **Griswold**, Some Thoughts About Legal Education Today, 78 **FRONTIERS IN LAW AND LEGAL EDUCATION** (1961). Atif, **Gellhorn**, Agm. S. 3'den alınmıştır.

bir ayırmanın yapılamaması, neticede her bilinenin öğrenciye anlatılması şeklinde tecelli eder. Seçimlik dersler öğretim üyelerine bilimsel üstünlüklerini göstermeğe ve bilimsel meraklarını tatmin etmeğe imkân vereceğinden ana hukuk derslerinde teferruata inmeyi önleyebilecektir.

Gelişmekte olan sosyal ve iktisadi hayat ve düşünceler yeni yeni hukuk problemleri doğurmakta, bu problemlerin yeni derslerde ele alınması icap etmektedir. Seçimlik dersler sisteminin kabul edilmesi temel derslerde anlatılamıyacak olan konuların da öğrencilere verilmesini mümkün kılacaktır⁷⁷.

Nihayet, diğer sebepler arasında şunu da belirtebiliriz: Seçimlik dersler ve bu dersler arasında seçim yapabilme imkânı öğrenciyi kendi geleceğini düşünmeye zorlar. Bu suretle onu yavaş yavaş hayata alıştıırır. Ayrıca bir öğrencinin kendi seçmiş olduğu bir konuya göstereceği ilginin fazla olması da beklenebilir⁷⁸.

(4) Temel dersler genellikle aşağı sınıflara konmalı, istisnaen en son seneye kadar devam etmelidirler. Temel derslere bütün öğrencilerin devam etmeleri zorunlu olduğundan bu derslerin genellikle ilk sınıflarda verilmesi doğru olur. Yukarı sınıflarda da bir veya iki temel ders bütün öğrencilerin bazı dersleri bir arada görmelerine ve bu suretle öğrenciler arasındaki irtibatın devam etmesine imkân sağladığından yararlı olabilir. Seçim imkânının büyük sınıflarda olması öğrencilerin yaşlarının ilerlemesi ve hayatta gidecekleri alanı seçebilecek olgunluğa erişmeleri bakımından da uygundur. Ayrıca, biraz önce de belirtmiş olduğumuz gibi, yukarı sınıflarda öğrenciye tanınan seçim imkânı onun derslere olan ilgisini -ki zamanla azalmış olabilir- arttırabilir⁷⁹.

Esasen seçimlik dersler temel derslerin üzerine inşa edilmektedirler. Bundan dolayı pek çok seçimlik dersin temel derslerin okunmasından önce verilmesine de imkân yoktur.

(5) Seçimlik dersler gruplaştırılmalıdır. Seçim tamamen keyfi olmamalıdır. Tam bir seçim serbestliğinin sakıncaları Fakültemiz tarihinde görülmüştür: Öğrenciler genellikle kendi uzak çıkarlarına göre değil özellikle ders notlarının az ve sınavların kolay olmasına göre seçim haklarını kullanmışlardır. Bundan dolayı

(77) Bak. **Ares**, Legal Education and the Problem of the Poor, 17 J. Leg. Ed. 307 (1965).

(78) **Gellhorn**, Agm. 2 vd.

(79) Amerika'da yapılan gözlemler hukuk derslerine gösterilen ilginin yukarı sınıflarda azaldığı merkezindedir. **Gellhorn**, Agm. 2.

seçim imkânlarının bir düzene bağlanması doğru olur. Bu hususta hatırmıza gelen yollardan biri klasikleşmiş kamu ve özel hukuku ayırımıdır. Fakat böyle bir ayırmanın eskimiş olduğunu ve zamanımızın ihtiyaçlarını karşılayamayacağını sanmaktayız⁸⁰. Bugün devletin fonksiyonunun genişlemesi dolayısıyla kamu hukuku gittikçe gelişmekte ve bu gelişmesini özel hukukun kurallarına dayanmak suretiyle yapabilmektedir. Bundan dolayı da öğrencilerin kamu veya özel hukukçu olarak yetiştirilmesinin gerçeklere pek uygun düşmeyeceği söylenebilir.

Başka bir bakımdan, yani öğrencilerin ileride yönelmek istedikleri alanlar bakımından da bir gruplaştırma düşünülebilir. Meselâ avukatlık veya yargıçlık mesleğine gidecekler ile, devlet memuru olacaklar (hariciyeciler dahil), özel teşebbüsde çalışacaklar arasında bir ayırma yapılarak dersler gruplandırılabilir. Daha önce de değindiğimiz gibi yargıç olmak isteyenler için usul ve icra iflâs, ceza ve ceza usulü dersleri, hatta adli tıp zorunlu görünmektedir.

Gruplar arasında sert ayrımlar yapılmasının doğru olmayacağı görüşündeyiz. Bir grubu kabullenmiş bir öğrenci diğer gruplardan da dersler alabilmelidir.

Bütün bu mülahazalar öğrencilerin seçim haklarını kullanırken kendilerine bir yardımcının tayin edilmesini de gerekli kılmaktadır. Fakülte öğretim üyelerinden birkaçının her yıl bu iş ile görevlendirilmesi mümkündür.

(6) Derslerin düzenlenmesinde dersin ismi ile birlikte o dersin müfredat programına da bakmak gerekir. Ders isimleri yalnız başlarına birşey ifade etmezler; ismin yanında muhteva da belli olmalıdır. Aynı isim altında bir derste okutulmakta olan konular zamanla değişebilir; değişen sosyal, iktisadi ve siyasi hayatla birlikte değişmelidir de⁸¹.

(80) **S. Ş. Ansay**, Hukuk Bilimine Başlangıç, 10 vd. (Ankara 1958); **M. Özyörük**, Hukuk Başlangıcı, 35 vd. (Ankara 1959); **W. Friedmann**, Legal Theory, 545 vd. (New York 1967).

(81) **Gellhorn** tarafından yapılan konuşma, Bak. **Kelso**, Curricular Reform for Law School Needs of the Future, 20 J. Leg. Ed. 407, 418 (1968). Burada aynı haklar dersinin muhtevastaki değişiklikler anlatılmaktadır. Memleketimizde Ticaret Hukuku derslerinde işletmeler arasındaki birleşmelere, bunların önemi gittikçe daha fazla arttığı için, yer vermek gerekecektir. Prof. **Karayalçın**, Ticari İşletme kitabının yeni baskısında (Ankara 1968) plânlama sorunlarına da yer vermiştir. Anayasa derslerinde Anayasa Mahkemesi yeni bir konu olarak incelenmek gerekir.

Bir dersin içine aldığı konuların önceden bilinmesinin çeşitli faydalarının olduğu kanısındayız: Bir kere hangi konuların önemli olduğu hususunda görüş birliğine bu suretle varılmış olur. Diğer taraftan öğrenci, hangi konuları öğrenmek zorunda olduğunu önceden bilir. İstedığı yerden ve kitaptan, istediği şekilde bu konuları okuyarak ve arzu ederse dinleyerek öğrenebilir. Öğretim üyesi de önceden belli olan konulara göre derslerini plânlayıp müfredatı kendisine ayrılan ders saatleri içinde okutulabilir. Bu suretle onun kontrol edilebilmesi de sağlanır; keyfî dersler önlenir; ders saatlerinin yetişmediği şikâyetleri ortadan kalkar. Yıl sonu sınavı dersi okutmayan bir öğretim üyesi tarafından yapılsa dahi hangi konulardan öğrencilerin sorumlu olacakları hem öğretim üyesi, hem de öğrenci tarafından önceden bilinir. Ayrıca, müfredatın bilinmesi halinde, bugün tenkit konusu yapılan, ders konuları arasındaki tekrarlar da belirir ve icap ederse bu tekrarlar önlenir⁸². Nihayet müfredatın önceden açıklanması ile derslerin ne şekilde okutulduğu ve derslerde nelerin okutulduğu hakkında hepimiz bilgi sahibi oluruz. Meselâ bir hukuk tarihi dersi müesseseler tarihi veya sistemler tarihi olarak okutulabilecektir. Yahut aynı haklar dersinin neleri kapsadığının bilinmesi, değişen şartlara göre okutulması faydalı olabilen konuların teklif edilmesini mümkün kılacaktır. Gene meselâ ticaret hukuku dersinin, Ticaret Kanununda ifadesini bulmuş olan her maddenin hukukunu kapsamadığı tartışılabilir.

Ankara Hukuk Fakültesi «Mektep» olarak ilk kurulduğu tarihte bütün derslerin (iktisat hariç) müfredatları tespit edilmiş ve bir broşür halinde bastırılmıştır. 1937 yılında Fakülte yayınları arasında çıkarılmış bir broşürden de o tarihte okutulan derslerin müfredatını görmek mümkündür. Bir de elimizde 1965 yılında hazırlanmış fakat basılmamış müfredat programları derlemesi bulunmaktadır. Bugün derslerin müfredatları, sadece ders imza cetvellerinden ve yıl sonunda genel kurula sunulan yıllık faaliyet raporlarında ancak kısmen tespit edilebilmektedir.

Biz bir süreden beri öğrencilerimize derslere başlarken dersin plânını öğrencilerin sorumlu oldukları ders kitabı veya kitaplarının isimleri ile birlikte vermekteyiz. 1967-68 ders yılı sonunda 3. sınıf öğrencileri üzerinde yapmış olduğumuz bir anket, öğrencilerin bu uygulamadan memnun olduklarını göstermektedir.

(82) Topçuoğlu'nun Önsözü, S. XVII (T. Arat, Age.).

Derslerin müfredatlarının tespit edilmesinin ve zaman zaman değişen ihtiyaçlara göre gözden geçirilmesinin gerekli olduğu görüşündeyiz⁸³. Fakat bundan, ders konularının önceden sıkı kalıplar içinde tespit edilmesi ve öğretim üyelerinin bunları değiştirememeleri anlamı çıkarılmamalıdır. Öğretim üyesinin akademik özerkliği muhakkak bir hürmete lâyıktır ve korunmalıdır. Fakat bu, öğretim üyesinin ders yılı başında uygun gördüğü müfredatı yıl içinde istediği zaman değiştirebilmesi şeklini almamalıdır. Esasen bir ders yılı içinde anlatılacak bütün konuların bütün ayrıntıları ile önceden hazırlanması da gerekli değildir.

Bu genel izahatdan sonra Fakültemiz için düşünmekte olduğumuz hukuk derslerini kısaca belirtmeğe çalışacağız.

b) Temel dersler⁸⁴ :

(1) Hukuka veya hukuk teorisine giriş: Bugüne kadar Fakültemizde hukuka giriş mahiyetinde olmak üzere «Hukuk Bilimine Başlangıç» dersi okutulmakta idi. Bu dersi okutanlar, genellikle kendi ihtisas dallarına göre, hukukun bazı alanlarına daha fazla önem vermişlerdir. Zannımızca «Hukuka Giriş» adı ile adlandırılacak bir dersin amacı yeni öğrencileri hukuk öğrenimine hazırlamaktır. Bunun için de bu derste hukuk hakkında, bütün hukukta geçerli olan temel ve genel bilgilerin basit bir şekilde verilmesi ve öğrencinin tamamen yabancı olduğu hukuka bu yolda hazırlanması gerekir. Böyle bir derste hukukun çeşitli dalları hakkında muhtasar izahatların faydası hakkında tereddüt etmekteyiz.

(83) **Topçuoğlu'nun** Önsözü, S. XVII (T. Arat, Age.).

(84) Genel olarak şu yazılara bak. : **B. Schwartz**, Oversight and Oversights in Administrative Law Teaching, 11 J. Leg. Ed. 358 (1959); **F. Davis**, Wasted Hours in the Administrative Law Course, 12 J. Leg. Ed. 71 (1959); İdare hukukunun 1. sınıfta Anayasa dersi ile birlikte okutulması için bak. **Freeman**, Administrative Law in the First-Year Curriculum, 10 J. Leg. Ed. 220 (1957); Roundtable on Administrative Law, 20 J. Leg. Ed. 538 (1968); Roundtable on Criminal Law, 20 J. Leg. Ed. 426 vd. (1968); **L. M. Friedman**, Contract Law and Contract Research (Part. I), 20 J. Leg. Ed. 452 (1968); **Lon. L. Fuller**, Some Observations on the Course in Contracts, 20 J. Leg. Ed. 482 (1968); **Paul G. Kauper**, Constitutional Law Teaching: Problems and Perspectives, 20 J. Leg. Ed. 487 vd. (1968); Roundtable on Family Law, 20 J. Leg. Ed. 565 (1968); **P. Gormley**, The Changing Structure of International Law, 17 J. Leg. Ed. vd. (1965); **C. W. Joiner**, Teaching Civil Procedure: The Michigan Plan, 5 J. Leg. Ed. 459 (1953); **Zitelmann**, 22.

Almanyada «**Münchener Beschlüsse**» adı verilen raporda temel dersler gruplara ayrılmıştır. (21 NJW XI, 1968). Bu grupların tenkidi ve başka bir teklif için bak. **Wiethölter**, 23 JZ 10 (Sonderheft, 1968).

Hukuk Bilimine Başlangıç dersi öğrencileri hukuka hazırlamak yanında hukuki problemleri çözmeğe ve hukukî düşünmeğe de alıştırmalıdır. Bu nedenle hatta bu dersin küçük gruplar halindeki çalışmalarla desteklenmesi faydalı olacaktır.

(2) Medeni hukukun ana müesseseleri⁸⁵ : Bugün Fakültemiz'de okutulan Medeni Hukuk dersleri ile Medeni Kanun arasında bir paralellik vardır. Kanunu'muzun dayandığı sistematığın tutarlı oluşu bugüne kadar onu temel almamıza sebep olmuştur. Fakat zannımızca kanun ve onun maddeleri ile hukuk eğitiminin ilişkisinin derecesini tespitite aşırı gitmek fayda değil zarar getirebilir.

Medeni Kanunumuzun ilk 3 kitabı şahıs, aile ve miras hukuklarına taalluk eden hükümleri ihtiva etmektedir. Halen bu 3 kitaptan ilk ikisi bir ders halinde Fakültemiz 1. sınıfında, miras hukuku ise 4. sınıfta okutulmaktadır. Gerçekten, miras hukuku özel hukukun çeşitli müesseseleri ile yakından ilgili olduğundan bu müesseselerin okunmasından önce miras hukuku dersinin verilmemesi doğru olabilir. Fakat zannımızca miras hukuku ile ilgili hükümlerin tatbikatı memleketimizde çok olmasına rağmen, bu dalın bütün hukuk öğrencilerine okutulması zorunlu değildir. Bundan dolayı, ve şahıs ile aile ve miras hakkındaki hükümlerin birbirleri ile olan ilgisi sebebiyle her üç konunun aynı derste birleştirilmesi ve bu dersin daha muhtasar bir şekilde temel dersler arasına konması zannımızca uygun olur. (Diğer taraftan aile hukukunda bugün okutulmakta olan bütün konuların aynı genişlikte okutulması da gerekli değildir. Meselâ aile malları rejimlerini bu arada sayabiliriz).

(3) Borçlar hukukunun ana müesseseleri : Borçlar hukuku sahasında devamlı gelişmeler olmaktadır. Bu gelişmelere uygun bir tarzda ve borç kaynakları esas olmak üzere temel müesseseleri içine alacak şekilde bir müfredat program hazırlanmalıdır.

(4) Akitler hukuku: Halen Borçlar Özel Hükümleri dersinde okutulmakta olan Borçlar Kanunundaki akit türlerinin hepsinin okutulmasının da gerekli olmadığı görüşündeyiz. Bu akitlerden birkaç tanesi, ezcümle satış akdi, vekâlet akdi, karz ve kefalet akitleri inceleme konusu yapılabilir. Diğer akitlere ise genel hükümler meyanında temas edilmelidir.

(5) Aynı haklar.

(85) Reinhardt, Agm. 348 vd.

- (6) Ticaret hukukunun esasları (şirketler ve senetler genel olarak).
- (7) İdare hukuku (idari kaza dahil).
- (8) Ceza hukuku (genel hükümler).
- (9) Devletler genel hukuku
- (10) Anayasa hukuku (mukayeseli Devlet sistemleri ve Türk anayasası, kamu hürriyetleri).
- (11) Usul hukuku (usul kanunlarındaki bazı müesseseler okutulmayabilir. İcranın esasları dahil edilmelidir)⁸⁶.
- (12) Kamu hukuku (Devlet bilimi).
- (13) İş hukuku

Bu derslerin bir kısmının temel ders olması tartışılabilir. Meselâ 6, 12 ve 13. dersler seçimlik ders haline de getirilebilirler.

Yardımcı dersler⁸⁷: Fonksiyonunu daha önce belirtmeğe çalıştığımız yardımcı hukuk dersleri arasında Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisini⁸⁸ düşünmekteyiz. Bu derslerin mecburi veya seçimlik dersler olmaları konusu tartışılabilir. Genel sosyoloji ve felsefe derslerinden ayrı olarak Hukuk Sosyolojisi ve Hukuk Felsefesi derslerinin mecburi dersler haline getirilmesi halinde ayrıca genel sosyoloji ve felsefe derslerinin de ders programına alınması zannımızca bir aşırı gitme olarak nitelendirilebilecektir.

-
- (86) Usul hukuku ile ilgili olarak -bak. **H. Friedhelm Gaul**, *Zivilprozessrecht und Studienreform*, 23 JZ 11 vd. (Sonderheft zu Fragen der Studienreform, 1968); **E. Schmidt**, *Die didaktische Bedeutung des Strafprozessrechts im juristischen Unterricht*, 297 vd. (Rittler - Festschrift 1957) (Bir önceki yazı n. 121'de atıf yapılmıştır).
  - (87) Bak. Report of Special Committee on Humanities, *Association of American Law Schools*, 17 J. Leg. Ed. 35 (1964); Hukuk felsefesi için bak. **Eisenmann**, *Age*. 100; **Reinhardt**, *Agm.*, 355 vd.; **Thieme**, *Bewahrung und Fortschritt*, 23 JZ 26 vd (Sonderheft 1968).
  - (88) **R. H. Graveson**, *Teaching of Jurisprudence in England and Wales*, 4 J. Leg. Ed. 127 (1951); **A. A. Ehrenzweig**, *The Teaching of Jurisprudence in the United States*, 4. J. Leg. Ed. 117 (1951); **W. Friedmann**, *Vitalizing the Teaching of Jurisprudence*, 4. J. Leg. Ed. 392 (1952); **Eisenmann**, *Age*. 100; *Symposium on Philosophy and Legal Vocationalism: Theoretical Consideration and Practical Proposals*, 19 J. Leg. Ed. 169 vd (1966). Özellikle **Hauley**, *Theoretical Study Within Schools*, 183 vd. ve **Hall**, *Theoretical Considerations and Practical Proposals*, 193 vd.; **T. Cowan**, *Notes on Teaching of Jurisprudence*, 17 J. Leg. Ed. 1 vd. (1962). Hukuk sosyolojisinin önemi için ayrıca bak. **S. Ş. Ansay** 16 vd.; **Topçuoğlu**, *Age*. 3. vd.; **A. M. Rose**, *Problems in the Sociology of Law and Law Enforcement*, 6 J. Leg. Ed. 191 (1953).

Aynı şekilde Hukuk Tarihi,⁸⁹ Roma Hukuku ve Mukayeseli Hukuk dersleri arasında bir tartma yapıp bunlardan en faydalısını mecburi ders haline getirmek veya bunlardan birisini seçme mecburiyeti koymak düşünülebilir. Her üç ders de birbirlerine yakın amaçlara hizmet etmektedirler. Hukuk tarihi özel hukuk (ve kamu hukuku) kurumlarını tarihi gelişimi içinde incelemekte; bu suretle hem bugünkü hukukun kaynaklarını anlatmakta, hem de başka ülkelerde farklı zamanlarda yürürlükte bulunan müesseseleri açıklamaktadır. Türk Hukuk Tarihine de bu genel çerçevede Hukuk Tarihi dersi içinde yer vermek zannımızca yetecektir. Roma hukuku belli bir medeniyet seviyesine erişmiş bir toplumdaki hukuk müesseselerini incelemekte, bugünkü hukukun bazı müesseseleri Roma'dan geldiği için, tarihi bir kaynak olmak rolünü de oynayabilmektedir⁹⁰.

Nihayet mukayeseli hukuk, çağdaş hukuk sistemlerini tarihsel gelişmeleri içinde de inceleyip, bu sistemlerdeki ana özel hukuk müesseselerini⁹¹ mukayese etmektedir⁹².

c) Seçimlik dersler⁹³: Seçimlik dersleri teker teker incelemeyeceğimizden önemli gördüğümüz konulardan bir ön liste veriyoruz. Yeterli araştırma yapılmadan hazırlanan bu listede lisans sonrası uzmanlaşma çalışmalarının mevcudiyeti hatırdan çıkarılmamıştır.

-
- (89) Hukuk tarihinin önemi için bak. **S. Ş. Ansay**, 20 vd.; **Murphy**, Legal History as a Course, 10 J. Leg. Ed. 79 (1957); **K. Kroeschell**, Abschied von der Rechtsgeschichte, 23 JZ 20 vd. (Sonderheft zu Fragen der Studienreform 1968); **H. Thieme**, Bewahrung und Fortschritt, 23 JZ 26 vd. (Sonderheft 1968).
- (90) **M. Franklin**, On the Problem of Teaching Roman Law, 5. J. Leg. Ed. 508 (1955); **P. Koschaker**, Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları (Çev: **K. Ayiter**), S. 7, 11, III (Ankara 1961). Almanya'da Giesen Hukuk Fakültesinde Roma Hukuku kürsüsü yoktur. (**Kroeschell**, Aqm., n. 16).
- (91) **S. Ş. Ansay**, 19 vd.; **H. C. Gutteridge**, Comparative Law, 23 vd., 136 (Cambridge 1946); **Eisenmann**, 93 vd.; **v. Caemmerer**, Methods of Legal Education 66 (Comparative Legal Education); **Thieme**, Aqm. s. 26 vd.
- (92) Çağdaş Hükümet Sistemleri dersine Anayasa dalında bir mukayeseli hukuk dersi olarak bakılabilir.
- (93) **Derenberg**, Place of Literary and Artistic Property in Legal Education, 6 J. Leg. Ed. 108 vd. (1953); **Sacks**, Human-Relations Training for Law Students and Lawyers, 11 J. Leg. Ed. 316 (1959); **Hans W. Baade**, Teaching International Economic Law, 16 J. Leg. Ed. 59 vd. (1963); **Lowndes**, Problems in Teaching Tax Law: Tax Law Encountered in Other Fields of Law, 13 J. Leg. Ed. 481 (1961).

aa) Yardımcı seçimlik dersler :

Hukuk tarihi
Roma hukuku
Mukayeseli hukuk

bb) Diğer seçimlik dersler :

Aile hukuku (Çocuk suçluluğu dahil?)
Miras hukuku (İslam miras hukuku dahil?)
Borçlar özel (?)
Aynı haklar özel (?) (toprak hukuku? ; teminat hukuku?)
Devletler özel hukuku
Şirketler hukuku (mecburi derslere girmeyecek olursa)
Kıymetli evrak
Deniz ticareti hukuku
Sigorta hukuku
Milletlerarası ticaret
Ticari hayat ve devlet (?)
Sınai haklar
Rekabet hukuku
Fikri haklar
Amme idaresi (yönetim bilimi)
Kamu hürriyetleri (?)
İdare hukuku (özel)
Mahalli idareler
Türk Anyasa ve idare tarihi
Sosyal hukuk
İdari kaza
Ceza hukuku (özel)
Kriminoloji
Askeri ceza hukuku
Ceza yargılama usulü
Adli tıp
Vergi hukuku

4. Eğitim süresi :

Buraya kadar Hukuk Fakültesinde okutulması düşünülebilen dersler ve bunların muhtevaları hakkındaki genel görüşlerimizi açıklamaya çalıştık. Şimdi, eğitim süresi hakkında düşündüklerimizi ifade etmek isteriz.

Yabancı ülkelerde hukuk eğitiminin süresi 3-6 yıl arasında değişmektedir. Amerika Birleşik Devletleri gibi hukuk öncesi genel

kollej eğitimini kabul etmiş olan ülkelerde hukuk eğitimi genellikle 3 yıl devam etmektedir. Fransa'da son 10-15 seneye kadar hukuk eğitimi süresi 3 yıl idi. Bugün orada 4 yıllık hukuk tahsili esası kabul edilmiştir. İtalya'da hukuk eğitimi 5 yıl sürer⁹⁴. Meksikada 5 ve 6 yıllık hukuk eğitimi veren hukuk fakülteleri vardır⁹⁵. Fakat hukuk fakültelerinin çoğunluğu 4 yıllıktır⁹⁶. Ankara Hukuk Fakültesi de 1941 den beri 4 yıllık tedrisatı kabul etmiştir.

Bir süreden beri hukuk eğitiminin 5 yıla çıkarılması yönünde görüşler memleketemizde ortaya atılmaktadır⁹⁷. Biz de şahsen önceleri bu yönde düşünmekte idik. Fakat konunun ciddiyetle ele alınması halinde bazı alternatiflerin ortaya çıkabileceğini gördük. Ülkemizin şartları, bir öğrencinin eğitim süresinin 1 yıl daha artırılması hususunda titiz davranmamızı, bütün ihtimalleri, onların fayda ve sakıncalarını tartarak neticeye varmamızı gerektirmektedir⁹⁸. Bu hususta bir sonuca varabilmek için şu mülahazaların göz önünde bulundurulması yardımcı olacaktır zannederiz :

(1) Belli bir kültür seviyesine erişmiş, yani kuvvetli lise eğitimi görmüş öğrencilerin Hukuk Fakültesine girmeleri halinde, onları bu yazımızda teklif ettiğimiz birçok kültür derslerinden muaf tutmak mümkün olabilecektir. Bu konu daha önceki temel kültür dersleri konusu ile sıkı sıkıya ilişkilidir.

(2) Bugünkü dersler sisteminde ve derslerin müfredatlarında yapılacak değişiklik ders saatlerinde indirme yoluna gitmemizi mümkün kılacaktır. Şöyle ki, halen zorunlu dersler arasında okutulmakta olanların bir kısmı seçimlik hale getirildiklerinden, ders adetlerinde bir azalma olmamasına, hatta bir artma vuku bulmasına rağmen, artık saatler ortaya çıkacaktır.

(3) Eğitim metot ve araçlarında gerçekleştirilecek değişiklikler ders saatlerinde indirme yapmamızı mümkün kılabilir. Herşeyi bütün ayrıntıları ile öğrencilere vermemek yoluyla, yani konularda bir eleme yaparak bir tasarruf sağlanabilir. Açık ve maksada elverişli ders kitapları hazırlayarak konuların bütünü ile ders-

(94) R. P. Franchino, A New Look at an Old System, 11 J. Leg. Ed. 367 (1959).

(95) 16 J. Leg Ed. 155 (1963). Moskova Univ. Hukuk Fakültesi: 5 yıl. **Morris**, Agm. 310.

(96) **Eisenmann**, 104 vd.

(97) Almanya için bak. Die Ausbildung d. deutschen Juristen, 95.

(98) «Der weg des Geistes ist der Umweg» (**Kant**). «Ich zweifle nicht, dass der rechte Weg zum Ziel nicht immer der scheinbar kürzeste ist» **Zitelmann**, 21.

lerde anlatılması zorunluluğundan büyük ölçüde kurtulunur. Ders saatleri, genellikle, ana kavramların açıklanması ve konuların tartışmalar yolu ile öğrencilerin kafalarına ezber olarak değil, anlayarak yerleştirilmesinde kullanılabilir⁹⁹.

(4) Ders yıllarının 5'e çıkarılması yerine her hafta verilen ders saatlerinin arttırılması veya ders yılı süresinin uzatılması şıkları da düşünülebilir.

Halen Ankara Hukuk Fakültesinde 1-4. sınıflarda sırasıyla haftada 23, 24, 23 ve 25 saat ders okutulmaktadır. Ayrıca bazı öğretim üyeleri öğleden sonraları pratik kurlar da düzenlemektedirler. Normal bir öğrenciden 1 saatlik ders için 2 saatlik ev çalışması yapması beklenirse,¹⁰⁰ 4. sınıftaki bir öğrencinin haftada ortalama 75 saatini ev çalışmasına ayırması gerekecektir. Yani Pazar günleri hariç bu, günde ortalama 12 saat eder. Gerçi uzun tatil ayları öğrenciye dinlenme imkânını vermektedir. Fakat 12 saatten fazla kafa çalışmasının öğrencinin öğrenme verimi üzerinde olumsuz etki yapacağı kanısındayız.

Buna mukabil ders yılının kış ve yaz sömestirlerinde birer hafta uzatılması yoluyla 4 yılda 2 ay kazanılması mümkün olabilir. Böyle bir uzatmanın öğretim üyeleri ve yardımcılarının araştırma faaliyetlerine ve dinlenme zamanlarına menfi bir etki yapabileceğini sanmıyorum. Daha sonra bahis konusu edeceğimiz yıl içi sınavları ve öğrenciyi yıl içinde tanımayı mümkün kılan diğer yollar yıl sonu sınav süresini önemli derecede kısaltabilir. Çünkü bu suretle bir öğrencinin, bugünkünün aksine, aynı sınavı pek çok kereler tekrarlaması mahzuru ortadan kalkar ve sayısız sınavlarla boşa gitmekte olan öğretim üyesi emeğinin, eğitim gibi yararlı bir yönde kullanılması da sağlanır.

C. Öğretim metodu¹⁰¹ :

1. Öğretim metodu hukuk eğitiminin en önemli konularından biridir. İyi bir metodun iyi bir şekilde kullanılması ile öğrenciler daha kolay ve daha çabuk öğrenirler. Bunun sonucunda da tahsil süresinde bir tasarruf sağlamak mümkün olur.

(99) Gellhorn Agm. 10.

(100) Amerika B. D inde bu en aşağı 3 saat olarak düşünülmektedir. Niles, The Extended Program for Employed Law Students, 14 J. Leg. Ed. 362 (1962).

(101) Genel olarak bak. Gower, Methods of Legal Education, 28 vd. (Comparative Legal Education); Eisenmann, Age. 108 vd.

Bugünkü Üniversiteler Kanununa göre bir öğretim üyesinin sahasındaki sağlam bilgisi ve araştırma yeteneği sınava tabi tutulur. Fakat doçentlik sınavları adayların iyi bir öğretici olup olmadığını değerlendirebilecek nitelikte değildirler¹⁰².

2. Bugün hukuk fakültelerinde kullanılmakta olan öğretim metodları genellikle şunlardır¹⁰³ :

a) Anlatma (takrir) metodu: Öğretim için kullanılan klasik metod anlatma metodudur. Anlatma metodunun çeşitleri vardır. Her öğretim üyesi kendine göre derslerini takrir eder. Bazıları dersleri misallerle canlandırır, diğerleri kara tahtayı yardımcı olarak kullanırlar. Bu metodun en aşırı uygulaması, öğretim üyesinin devamlı olarak ve monolog şeklinde konuşmasıdır. Tabii bu takdirde öğretim üyesinin hitabet kabiliyeti takrirlerin başarılı olmasında büyük rol oynar.

Anlatma metodu öğrenciyi pasif halde bırakmaktadır; bundan dolayı da, öğrenciler not tutsalar dahi dersler bir süre sonra sıkıcılaşır¹⁰⁴. Bu sıkıcılığı gidermek için anlatma metodu zamanla geliştirilmiş, öğrencilerin bir dereceye kadar takrirlere iştirak etmeleri, onların soru sormalarına imkân vermek ve problemleri zaman zaman tartıştırmak suretiyle sağlanmağa çalışılmıştır¹⁰⁵.

Bütün sakıncalarına rağmen anlatma metodu bir kere kalabalık sınıflarda bugün dahi geçerliğini muhafaza etmektedir. Bunun gibi, genel kuralların öğretilmesi için de anlatma metodu faydalar sağlayabilir. Bu metodla bilgiler en kısa zamanda öğretim üyesinden öğrenciye aktarılabilir¹⁰⁶. Şu halde bazı derslerde, özellikle temel kültür konularının ve ana hukuk derslerinin verilmesinde, anlatma metodunun kullanılması gerekebilecektir¹⁰⁷.

(102) Bu hususta bak. **Diederichsen**, Entlastung des Dozenten durch Intensivierung herkömmlicher Lehrmethoden, 23 JZ. 28 vd (Sonderheft, 1968).

(103) Burada bahis konusu edilmeyen başka bir metod için bak. **Oleck**, The «Adversary Method» of Law Teaching, 5. J. Leg. Ed. 104 vd. (1952). Bu yazıda öğrencilerin iki gruba ayrılması ve kendilerine konuların tartışılması yoluyla eğitim şekli anlatılmaktadır. Buna benzer bir metod Fakültemiz profesörlerinden **A. Bozer** tarafından da denenmiştir.

(104) Almanlar takrirleri herkesin uyuduğu, bir kişinin konuştuğu dersler olarak ifade etmektedirler.

(105) v. **Caemmerer**, Methods of Legal Education, 57, 58 (Comparative Legal Education); v. **Diederichsen**, A.g. makale 30.

(106) v. **Caemmerer**, 56.

(107) **Freund**, A.g. 134; **Reinhardt**, Gedanken zur Ordnung des juristischen Studiums, 346 vd (Festschrift für Fritz v. Hippel, Tübingen 1967).

Mamafih, anlatma metodunun, diğer metodlarla tamamlanması da uygun olur. Aksi takdirde bu metot değerinden çok kaybedebilir. Nitekim, anlatma metodunun kullanıldığı İngiltere'de takrirler «tutorial» uygulama ile desteklenmekte,¹⁰⁸ Almanya'da ise pratik çalışmalara ve tartışma kurlarına büyük önem verilmektedir¹⁰⁹.

b) Mahkeme kararları ile anlatma metodu (Case method):¹¹⁰ Amerika'da 1870'de *Langdell* tarafından ilk kez *Harvard Law School'da* uygulanmasına başlanan bu öğretim metodunda öğrencilere gerçek mahkeme kararları verilir. Öğrenciler önceden okudukları bu kararları derslerde tartıştıktan sonra öğretici mahkeme kararlarında ifadesini bulan hukuki kuralı belirtir. Yani bu anlatma metodunun aksine bir tüme varım metodudur. Örnek olaylar metodu da anlatma metodu gibi ilk uygulanmaya başlandığından beri çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bugün Amerika'da metodun faydalarının yanında sakıncalarının çokluğu gözden kaçmamaktadır. Bundan dolayı da son zamanlarda, metot Amerika'da önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Gerçi örnek olay metodu mahkeme kararlarının etraflı ve güzel bir şekilde yazılmış olduğu bir ülkede bunları okuyanlarda hukuk mantığını ve hukuki düşünme melekelerini geliştirir; aynı mesele hakkında çeşitli görüşlerin bulunabileceği ve bunların tartışılması öğrencinin önüne konur: bu suretle dersler daha canlı bir hale gelebilir. Fakat bu metot fazla zaman kaybına sebep olmakta, kararlar arasında sistematik hukuk bilgileri kaybolup gitmektedir. Ayrıca bu metod canlılığını da çabucak yitirebilmekte, hatta bir süre sonra sıkılaşabilmektedir. Amerika'da iken devam etmek imkânını bulduğum derslerde bunu şahsen de izlemiştim. Tartışma konusu yapılacak kararlar önceden öğretim üyesi tarafından ilân edilmesine ve kararları örnek olaylar kitaplarında (*case books*) bütün öğrencilerin -ki sayıları da azdır- okuması mümkün olmasına rağmen, sınıfta, profesörün isimlerini okuduğu bir kısım öğrencilerin hazırlanamadıklarını söylediklerini duymuştum¹¹¹. Bu ve diğer sakıncalar, metotta ye-

(108) **T. Arat**, Amerikan Hukuk Öğretiminde «Case Method», 69 (Ankara 1968).

(109) **Zitelmann**, Age. 6; Die Ausbildung..., 204, 289 vd.

(110) Bu hususta genel olarak bak. **T. Arat**, Age. Bu değerli eserde örnek olay metodunun tarihçesi, diğer ülkelerdeki uygulaması, iyi ve kötü yönleri ve Türkiye'de uygulanabilip uygulanmayacağı konuları geniş şekilde incelenip tartışılmıştır. **S. Okav**, Michigan Hukuk Fakültesinde Hukuk Tahsili ve Öğretim Tekniği, 27 İHFM 362 (1962).

(111) Aynı izlenim, **Gellhorn**, Agm. 6,

nilikler yapılmasını gerektirmiştir. Örnek olay metodunun yerini problemler metodu almağa başlamış, ders kitapları da sadece örnek olay kitapları olmaktan çıkarak prensipleri de veren birer karma kitaplar («malzemeler kitabı») şeklinde gelişmeğe başlamışlardır.

Memleketimizde örnek olay metodunun uygulanması tavsiye edilmemektedir¹¹².

Anonim şirketler dersleri adlı kitabımızda örnek olay metodunun küçük, fakat Amerika'dakinden biraz farklı bir denemesi yapılmıştır. Kitabımızda, sistematik izahlardan sonra İsviçre ve Türk Yüksek Mahkemelerinin bazı kararları yayınlanmış, kararların sonunda sorulan sorularla öğrencilere, öğrendikleri düzenli bilgilerin somut olaylara nasıl uygulandığını görmek ve konular üzerinde düşünüp tartışmak imkânı verilmeğe çalışılmıştır. Kitabımıza koyduğumuz bu mahkeme kararları ile ilgili bir anketin sonuçları çok cesaretlendirici değildir. Öğrencilerin % 19'u bu kararları anlamakta güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. Kararları, özellikle en iyiler arasından seçmiş olduğumuza göre, belki de denememiz yerinde bir deneme olma niteliğindedir ve ileride öğrencilere daha yararlı olabilecektir¹¹³.

c) Problem metodu: Amerika'daki örnek olay metodunun geliştirilmiş bir şeklidir. Bu metotta artık öğrenciye gerçek kararlar değil, farazi problemler verilir. Öğrenci örnek olaylardan ve diğer okuma ödevlerinden yararlanmak suretiyle konu üzerinde hazırlığını yapar. Problemin sınıfta tartışılabilmesi için öğrenci sadece örnek olaylardan, yani daha önceki mahkeme kararlarından yararlanmayacak, hukukun diğer kaynaklarına da gitmek zorunluğunu duyacak, bu arada hukukun sosyal açıdan düşünülmesi de mümkün olabilecektir. Bu çok taraflılığa dolayısıyla problem metodu öğrencilerin fazla çalışmalarını ve aynı zamanda ana hukuk derslerinin sınavlarını başarmış olmalarını gerektirir. Bu bakımdan ancak yukarı sınıflarda uygulanması tavsiye edilmektedir¹¹⁴.

(112) T. Arat, Age. 85 vd.

(113) Bak. T. Ansay, Şirketleri Hukuku Dersleri ile ilgili bir Anket, 25 Ank. HF Der. 325 (1968, Sa: 3-4).

(114) T. Arat, Age. 59 vd.; Gellhorn, Agm. 7-8; Cavers, In Advocacy of the Problem Method, 43 Col. L. Rev. 449 vd. (1949); H. Weihofen, Education for Law Teachers, 43 Col. L. Rev. 423 vd. (1943). Bu metodun lehinde: S. 441 vd.; J. H. Landmann, Problem Method of Studying Law, 5 J. Leg. Ed. 500 (1953). Ayrıca bak. H. G. Henn, Corporations, XI (St. Paul, 1961).

d) Pratik çalışmalar: 1870 yıllarında *Langdell*'in ilk defa örnek olay metodunu *Harvard* Hukuk Fakültesinde uyguladığı sıralarda başka bir büyük hukukçu *Rudolf v. Jhering* Almanya'da benzer bir öğretim metodunu, pratik çalışma kurlarını tavsiye ediyordu¹¹⁵.

Jhering'e göre pratik kurlar anlatma metodunun zorunlu bir tamamlayıcısıdır. Pratik kurların amacı öğrencileri doğrudan doğruya tatbikata hazırlamak değildir. Pratik kurların uygulandığı Alman sisteminde tatbikata hazırlama, Hukuk Fakültelerinden sonra mahkemelerde geçen çıraklık devresinde olmaktadır. Pratik kurların ana hedefi genel derslerde anlatılan nazari bilgilerin uygulamasını yapmaktır. Öğrenci burada kendisine verilen gerçek veya farazi olaylara öğrendiklerini uygular, mahkemelerin aynı durumda vermiş olduğu kararları görür, onları analiz eder ve eleştirir, sentezlere ve kararlara varır, hukukî düşünme yeteneğini kazanır, aynı zamanda nazari derslerde öğrendiklerini sağlamlaştırır ve nihayet kendisini bu suretle tatbikata hazırlar¹¹⁶. Pratik kurlar çeşitli ihtimallerin tartışılabilirdiği, hukuki yaratıcılığın, bağımsız düşünebilmenin uygulanabilirdiği, adeta küçük ölçüde hukuk labrotuarlarıdır.

Pratik çalışmalar Alman hukuk eğitimi sisteminden memleketimize de geçmiştir. 1941 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi Lisans Tedrisat ve İmtihan Talimatnamesinde pratik kurlara yer verilmişti. O zamanlar devamı zorunlu kılınan pratik kurlar, daha sonraki yönetmelik değişiklikleri ile mecburi olmaktan çıkarılmışlardır.

Pratik kurlar bugün Fakültemizde çeşitli şekillerde yürütülmektedirler. Mahkeme kararlarının veya öğretim üyelerince bizzat hazırlanmış olan farazi problemlerin tartışıldığı kurlar vardır. Bazı öğretim üyeleri karar veya problemi önceden öğrencilere dağıtmadan doğrudan doğruya sınıfa getirmekte, hatta problemleri orada yazdırmaktadır. Son zamanlarda problemlerin veya kararların önceden öğrencilere dağıtılması yoluna da gidilmeye başlanmıştır. Hatta problemlerin önce ev ödevi şeklinde hazırlanmasını isteyip bunları sonradan sınıfta tartıştıran öğretim üyeleri de vardır. Ya-

(115) **Zitelmann**, Age. 6 ve 7. **Zitelmann**, doçentlik unvanını kazandığında **Jhering**'in kendisine ilk sözünün «derhal pratik çalışmalar yapınız» olduğunu naklediyor. S. 6.

(116) **Coing**, Aims of Legal Education, 8 (Comparative Legal Education); v. **Caemmerer**, Methods of Legal Education, 58 (Comparative Legal Education).

kın zamanlarda yayınlanmış olan Pratik Çalışmalar Kitapları muhakkak ki pratik kurlarda öğretim üyelerinin işini kolaylaştırmaktadır¹¹⁷.

e) Tutorial sistem: Zaman zaman tutorial sistemin memleketimizde de uygulanması lehinde görüşler ortaya atılmaktadır. Önce bu tutorial sistem'den ne anlaşılması gerektiğini belirtmemiz gerekir. Tutorial sistem, özel öğretmen sistemi, yani her öğrencinin bir özel öğretmen sorumluluğunda ve nezaretinde çalıştığı sistem demektir. Tutorial eğitim, kelimenin tam anlamında İngiltere'de, özellikle anlatım metodunun sakıncalarını giderme amacıyla *Oxford Üniversitesi*nde uygulanmaktadır. Burada her öğrenci en az haftada bir defa kendi özel tutor'unu ziyaret eder ve onunla önceden hazırlamış olduğu ödevi bir saat tartışır. Bazen 2 kişinin birarada tutor'u ziyaret etmeleri de mümkündür. Buna mukabil *Cambridge Üniversitesi*'nde tutorlar daha fazla sayıda, 3 veya 4 öğrenciyi birlikte toplarlar ve önceden okudukları ev ödevlerini onlarla tartışırlar.¹¹⁸ Amerika'da da *Cambridge Üniversitesi* uygulamasına benzer uygulamalar bir süredir tatbik edilmektedir¹¹⁹.

Öğrencilerin aktif bir şekilde sorunların tartışılmasına katılmaları, öğrendiklerini kendi süzgeçlerinden geçirdikten sonra açıklayabilmeleri pedagojik bakımdan her öğretim seviyesinde büyük faydalar sağlayabilir. Fakat burada tutorial sistemin fayda ve sakıncaları üzerinde tartışmayacağız. Bu sistemin 4.000 den fazla öğrencisi bulunan Fakültemizde uygulanmasına bugün için imkân göremiyoruz. Ancak halen fakültemizde uygulanmakta olan pratik kurların küçük gruplara bölünerek iyi bir şekilde organize edilmesi ve öğrencilere ev ödevlerinin verilmesi, bir dereceye kadar bu metodun gerçekleştirmeye çalıştıklarına bizi eristirebilir. Ger-

-
- (117) Derslerimizde, ilk uyguladığımız pratik çalışmalardan beri problem ve mahkeme kararlarını önceden teksir ettirip dağıtma yolunu seçmiş bulunuyoruz. Karar ve problemlerle birlikte okunmasını yararlı gördüğümüz yazıları da salık vermemize rağmen toplantılarda, bu yazıların, hatta genellikle ne de kararların veya problemlerin önceden okunmadığını müşahede etmekteyiz. Zamanla bu kötü geleneğin değişebileceği umut edilebilir.
- (118) **Robertson**, Some Suggestions on Student Boredom in English and American Law Schools, 20 J. Leg. Ed. 278 vd. (1968); **Clive Parry**, The Cambridge Supervision System, 7 J. Leg. Ed. 1 vd. (1954); **Pratter and Kanter**, Expanding the Tutorial Program: A Bloodless Revolution, 7. J. Leg. Ed. 359 vd. (1955).
- (119) **Pratter and Kanter**, Agm. 401 vd.; **Cavers**, The First Year Group Work Program at Harvard, 3 J. Leg. Ed. 39 (1950).
- (120) Yürürlükteki Yönetmelik m. 9'a bak.

çekten pratik çalışmaları küçük gruplar halinde idare eden öğretim üyeleri ve yardımcıları gruplarındaki öğrencilerle devamlı temas halinde olduklarından onların hukuki ve diğer problemleri ile yakından ilgilenebileceklerdir. (Bu konuya ileride yeniden değineceğiz).

f) Seminerler : Seminerler küçük grup çalışmalarının bir başka türüdür. Seminerlerde öğretici ikinci plâna düşer, öğrenciler ağırlık merkezini teşkil ederler. Öğrenciler kendilerine önceden verilen konularda araştırma yaparak tebliğler hazırlarlar ve konuları seminer toplantılarında anlattıktan sonra diğer öğrenciler ile karşılıklı olarak tartışır. Öğretici ise gerek araştırmada gerekse tartışmalarda sadece bir yol gösterici görevi yapar¹²⁰. Bu bakımdan seminerlerin, hukuk öğrencisinin başta belirtmiş olduğumuz amaçlara uygun bir şekilde yetişmesine yardımları büyüktür. Seminerlerin öğretim üyelerinin çalışmalarına da çeşitli katkıları olabilir. Yeni yeni ortaya çıkıp gelişen konular seminerlerde tartışılıp ılgunlaştırılabilir. Ayrıca bu suretle derslerin yükü de azalabilir.

Halen fakültemizde lisans seviyesinde seminerler yapılmaktadır. Yönetmeliğimize göre de seminerler hukuk eğitiminin bir parçasını teşkil etmektedirler. Fakat seminerlere, çeşitli nedenlerle, gerekli ilgi gösterilmiyor. Bir kere seminer çalışmaları lisans öğrencileri için zorunlu değildir ve seminer sonuçları yıl sonu sınavlarında başarıya bir etki yapmamaktadırlar. Bundan dolayı öğrencilerin seminerlere katılma oranı azdır. Diğer taraftan seminer uygulamaları bakımından da Fakültemizde bir ahenk yoktur; bazen toplantılar dahi yapılmamakta, bu da öğrencinin ilgisini azaltmaktadır.

Seminerleri lisans öğrencileri için zorunlu yapmak meselesi üzerinde düşünülebilir. Halen Amerika Birleşik Devletlerinde, özellikle büyük hukuk fakültelerinin yukarı sınıflarında öğrencilerin seminerlere katılmaları teşvik edilmektedir. Derslerde anlatma yerine seminerlerde ev çalışmaları ile öğretme denemeleri başarılı sonuçlar vermektedir¹²¹.

Memleketimiz bakımından şahsi görüşümüz şöyledir: Dersler yerine seminerlere devam şeklinde bir sistem değişikliği yapmak için zamanın erken olduğu kanısındayız. Bir kere seminerlerin başarılı olabilmesi için azami 15-20 kişilik grupların teşkil edilmesi gerekir. Bu kadar öğrencili grupları idare edebilecek sayıda öğre-

---

(121) Prof. Phillips (Columbia Üniversitesi)'in vermiş olduğu özel bilgiler.

tim üyesi halen Fakültemizde yoktur. Pratik kurlardaki grup çalışmalarının aksine seminerleri idare edebilmenin derin bilgi ve uzun tecrübeyi gerektireceği görüşündeyiz.

Diğer taraftan, önce Fakültemizde seminer idare etmek tekniğinin de geliştirilmesi gerekir. Bunun için de seminerlerin amacı ve seminerlerde kullanılacak metodlar sorunları öğretim üyeleri arasında etraflı bir şekilde tartışılmalıdır.

g) Klinik çalışmaları: Hukuk eğitiminin hukukçuyu tatbika alıştırma fonksiyonunda bulunduğu, özellikle barolara kayıt ve yargıçlığa intisapta bir staj devresi tanımamış olan Amerika Birleşik Devletlerinde taraftar bulmuştur¹²². Bilhassa bu görüşün ilk savunucularından olan *Jerome Frank*'ın çabaları ile klinik çalışmaları Amerika'da yayılmıştır¹²³.

Klinik çalışmalarının pratik kurlarda olduğu gibi nazari bilgileri uygulamakta ve bu suretle öğrencilerin aktif duruma geçmesinde olumlu yönde rolleri vardır. Fakat klinik çalışmalarını daha ziyade avukatlık ve yargıçlık mesleğine intisap etmek isteyen öğrencilere mecburî kılmak doğru olabilir. Düşünmekte olduğumuz sistemde mecburi dersler arasında ve bu arada Medenî Yargılama Usulleri dersinin saatlerinde bir azaltmaya taraftar olduğumuzdan klinik çalışmaları, özellikle usul dersini tamamlamakta yardım sağlayabilir. Bu bakımdan klinik çalışmaları sisteminin yukarı sınıf öğrencileri için kabul edilmesi gerekli ve faydalı olabilir.

Klinik çalışmaları çeşitli şekillerde düşünülebilir :

(1) Adli yardım klinikleri: Hukuki yardım faaliyetleri Amerika Birleşik Devletlerinde birçok hukuk fakültelerinde vardır. Adli yardım müessesesi hukukumuzda da kabul edilmiştir. Baroların yerine getirmekte olduğu bu yardımın Fakültemizde kurulacak bir örgütle işbirliği yapmak suretiyle gerçekleştirilmesi ve bu suretle hiç olmazsa şimdilik maddi imkânları yeterli olmayan taraflara öğrencilerimizin yardımda bulunmaları düşünülebilir. Bu suretle öğrencilerimiz kendilerini hayata da hazırlayabileceklerdir.

(122) Bu hususta gayet geniş bibliyografya vardır: *Legal Clinics for Law Students - A Symposium*, 7 J. Leg. Ed. 204 (1954); **Harno**, Age. 172 vd.; **Everett**, *The Duke Law School Legal Internship Project*, 18 J. Leg. Ed. 185. (1965).

(123) **J. Paul**, *Jerome Franck's Ideas on the Relation of Legal Education to the Judicial Process*, 9 J. Leg. Ed. 177 vd. (1956).

Adli yardım klinikleri hakkında yazılmış çok yazı vardır. Kliniklerin kurulmasında bu çalışmalardan yararlanılabileceği umu-diyle bir kısmını buraya koyuyoruz¹²⁴.

(2) Öğrenci mahkemeleri teşkili¹²⁵ : Öğrenci mahkemeleri öğretim üyeleri tarafından hazırlanmış çatışma konusu olayların öğrencilerden kurulu taraflar, avukatlar ve yargıçlar (ile jüri) önünde yargılanıp hükme bağlandığı eğitim mahkemeleridir. Öğrenci mahkemeleri de Amerikan Birleşik Devletlerinde uzun yıllardan beri uygulanmakta hatta bu alanda fakülteler arası yarışmalar bile yapılmaktadır. Gerçi Amerikan hukuk sisteminin özelliği -yani mahkemelerde tarafları sorguya çekmekte avukatların birinci derecede rol oynamaları- dolayısıyla orada öğrenci mahkemeleri ilginç olmaktadır. Fakat bizde de bu mahkemelerin bir dereceye kadar, özellikle öğrencilerin nazari çalışmalarını renklendirmeleri ve dolayısıyla konulara olan ilgiyi arttırabilmeleri bakımından yararlı olabileceklerini sanmaktayız (Mecburi değil).

(3) Hukukî danışma büroları : Hukuk Fakültemizde, maddi durumu elverişli olmayan vatandaşların hukukî problemlerinde kendilerine yardımcı olmak için bir danışma bürosu açılabilir. Bu bürolar öğretim üyelerinin nezareti altında son sınıf öğrencileri tarafından yönetilebilir (Mecburi değil).

(4) Tatil stajları¹²⁶ : Hukuk öğrencilerinin fakülte diploması almadan önce mahkemelerde staj görmelerini savunan görüşler vardır. Bu konu da tartışılabilir (Mecburi değil, 3. sınıf ile 4. sınıf arasındaki tatil ayları için düşünülebilir).

3. Öğretim metodları hakkında görüşlerimiz :

Öğretim metodları hakkında vermiş olduğumuz izahatlardan sonra kendi görüşlerimizi kısaca açıklamak isteriz :

-
- (124) **Del Duca**, Continuing Evaluation of Law School Curricula - An Initial Survey, 20 J. Leg. Ed. 309, 317 vd. (1968); **Topçuoğlu'nun** Önsözü, S. XVIII (T. Arat, Age.); **W. L. M. Reese**, Legal Aid and the Law Student: Four Truisms, 8 J. Leg. Ed. 321 (1955); **Johnstone**, Law School Legal Aid Clinics, 3 J. Leg. Ed. 535 (1951); **E. D. Re**, Student Bar Association, 3 J. Leg. Ed. 573 (1951); The Legal Aid Briefcase (Dergi).
- (125) **J. R. Richardson**, Is There A Place for Moot Court in the Law School Curriculum? 4 J. Leg. Ed. 451 (1952); **T. Arat**, Age. 65.
- (126) **Sacks**, Student Fieldwork as a Technique in Educating Law Students in Professional Responsibility, 20 J. Leg. Ed. 291 vd. (1968); **D. F. Cavers**, The Model Trial at Harvard: A Teaching Tool Adaptable for Use of Other Law Schools, 9 J. Leg. Ed. 345 (1956); **Everett**, Agm. 185.

Öğrencilerimiz liselerde anlatma metoduna alışmışlardır. Şu halde Fakültenin ilk sınıflarında öğrenciler birdenbire bu metod-
dan uzaklaştırılmamalıdır. Ayrıca anlatma metodu kalabalık sı-
nıflarda elverişli bir metod olduğundan ve birinci sınıflar Fakül-
temizde en kalabalık sınıflardan bulunduğundan bu metodun özel-
likle bu sınıflarda ve ayrıca tartışmalara müsait olmayan konu-
larda kullanılmasına devam olunacaktır¹²⁷.

Daha yukarı sınıflarda öğrenci aktif bir duruma geçirilmelidir.
Bunun için de derslerde soru sormak veya öğretici tarafından or-
taya atılan problemlerin tartışmasına katılmak suretiyle öğrenci
dersin iştirakçisi olma yolunda ilerletilmelidir. Hukuk eğitiminin
ana amaçlarından biri olarak ifade ettiğimiz eleştirici kafa ancak
bu şekilde geliştirilebilir. Bu aşamada artık bir ders kitabına bağ-
lı kalmanın sakıncaları da kendiliğinden ortaya çıkar. Öğrenci
derslerde aktif olabilme fırsatını elde edebildiği ölçüde ders yılı
başında kendisine verilen listedeki veya araştırıp bulduğu kitap ve
makaleleri, yahut kararları okumak için yeni bir heyecan ve enerji
duymağa başlayacaktır.

Bu çeşit aktif bir uygulama tabii olarak kalabalık sınıflarda
değerini büyük ölçüde kaybeder. Bundan dolayı da sınıflar daha
küçük parçalara bölünmelidir. Küçük sınıflar pratik kurların
başarılı olabilmeleri için şarttır. 30-40 kişilik, hatta zorunlu haller-
de 50 kişilik gruplarda pratik çalışmalar iyi yürütülebilir. Ve zan-
nımızca halen Fakültemizin kadrosu pratik çalışmaların küçük
gruplar halinde idare edilebilmesini sağlayabilir.

Bir kere pratik kurlarda Dr. asistanların, hatta asistanların
yardımlarından yararlanmak mümkündür. Öngörmekte olduğumuz
sistemde ileri sınıflarda ders çeşitleri artacağından, dersleri izle-
mek isteyen öğrencilerin sayısı da ters orantılı olarak azalacak-
tır. Bu takdirde ise bir kürsünün öğretim üyeleri ve yardımcılarının
birlikte bir dersin pratik kurlarını yönetmeleri mümkün ola-
bilir. Ancak istisnai hallerde bir öğretim üyesinin veya yardımcısının
aynı konu için birden fazla tartışma grubu ile toplanması ge-
rekebilecektir. Eğer kürsü mensupları pratik kurlarda incelenecek
konuyu kendi aralarında önceden tartışıp sonucu bağlarsa kü-
çük tartışma gruplarının yönetilmesi sorumluluğu öğretim üyesi
veya yardımcılara bırakıldığında aralarında bir ahenk de sağ-
lanabilir.

---

(127) İngiltere için bak. O. Kahn-Freund, Agm. 134.

Halen Fakültemizde 46 profesör ve doçent bulunmaktadır. Bir hafta okutulmakta olan ders saatlerinin toplamı, birinci sınıfın iki şube olduğu hesaba katılmak suretiyle, fakat diğer şube bölümleri dahil edilmeyerek 202 dir. Ayrıca her yıl 20 seminer idare edildiğini düşünürsek -ki haftada 40 saati almaktadır- herbir öğretim üyesine haftada ortalama 5 saat düşmektedir. Bugün yürürlükte olan yönetmeliğe göre haftada 22 saat pratik kur yapılması gerekmektedir. Bir sınıfın 10'a bölünmesini öngörürsek haftada 220 pratik kur saatine ihtiyacımız olduğu anlaşılır. Bu pratik kurlarda asistanlarla birlikte 70'den fazla kişinin çalışabileceği mümkün olduğuna göre herbir öğretim üyesine haftada azami 3 saat daha isabet eder. Yani bu suretle bir öğretim üyesinin ders, seminer ve pratik kur yükü ortalama haftada 8 saati bulur. Fakültemizde bugün yararlı bir şekilde kullanılmıyan öğrenci kabul saatleri de pratik kur çalışmaları için sarfedilecek olursa, neticede öğretim üyelerinin zamanlarının iyi bir şekilde değerlendirilmesi sayesinde, pratik kur sorununun küçük gruplar teşkili yolu ile çözümlenebileceği ortaya çıkar. Teklif ettiğimiz sistemde yukarı sınıflarda seçimlik derslerin sayısı arttığından bu derslere devam eden öğrencinin sayısı da azalacak ve bir dersin küçük grupları o dersin kürsüsünün mensuplarıncı teşkil edilebilecektir¹²⁸.

Pratik kur çalışmalarının bu suretle bütün öğretim üyeleri ve yardımcılara dağıtılması bir önemli fayda daha sağlayabilir. Pratik kurlar artık ana dersten tamamen ayrılabilir ve pratik kur yapılması istenen her derste bir pratik kur çalışması yürütülebilecektir. Halbuki bugünkü sistemimizde pratik çalışmaları derisi anlatan öğretim üyesi idare ettiğinden pratik kurlara ya zaman kalmamakta, yahut da öğleden sonraları pratik çalışmalara ayrılmak suretiyle öğrencilerin ayrıca zamanları alınmaktadır.

Pratik kurlarda, hukuk öğrencisi bakımından çok önemli gördüğümüz bir konunun da hal çaresine bağlanması mümkün olabilecektir. Halen Fakültemizde öğrencilerimiz hiç bir yazılı ev ödevi hazırlamadan mezun olmak imkânına sahiptirler. Halbuki yargıcılık, avukatlık yahut da bunlar dışındaki herhangi bir alanda görev alacak olan mezunlarımızın az da olsa problemler üzerinde araştırma yapmak, araştırma sonunda kişisel görüşlere sahip olmak

(128) Bugün 3 ve 4. sınıflarda ortalama 700 öğrenci okumaktadır. Son sınıftaki derslerin sayısını bugünküünün 2 misline çıkaracak olursak bir derse isabet eden öğrenci sayısı da ortalama 350 olur. Bir kürsüde 3 öğretim üyesi ve yardımcısı varsa herbirine ikişer 55 kişilik grup isabet eder.

ve bu görüşleri sistemli ve açık şekilde yazı ile açıklayabilmek hususunda eğitilmiş olmaları gerekir. Bu eğitime en iyi bir şekilde seminerlerde yapılabilir. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi seminerlere devam mecburiyetinin, yani bir seminer yapmadan mezun olamama esasının kabul edilmesine bugün için imkân yoktur. Şu halde bu alandaki eğitime ancak pratik kurlarda yapılabilecektir.

Her öğrenci Fakülteyi bitirmeden önce en az iki ev ödevi hazırlamalıdır.

Ev ödevlerinin daha ziyade yukarı sınıflarda yaptırılması kabul etmiş olduğumuz sisteme daha fazla uymaktadır. Fakat birinci sınıflardaki «Hukuk Bilimine Başlangıç» dersinin öğrenciyi bu alanda hazırlaması gerektiği kanısında olduğumuzu daha önce belirtmiştik¹²⁹.

Ev ödevleri belli bir konunun bilimsel araştırması olmaktan ziyade bir hukukî problem üzerinde yapılan çalışmalar şeklinde öğrencinin hukukî formasyonunu ve düşünme kabiliyetini geliştirici yönde olmalıdır. Gerçi Türk mahkeme kararları bugün dahi düzenli bir şekilde yayınlanmamaktadır, fakat çeşitli dergi ve derlemelerde Yargıtay'ın önemli kararlarını bulmak mümkündür.

Türk hukuk literatürü ise bugün öğrencilerin hukuki konularda araştırma yapabilmelerine imkân verecek derecede gelişmiş zenginleşmiştir.

D. Sınavlar¹³⁰:

1. Yıl sonu sınavlarının yazılı veya sözlü olması sorunu tartışılabilir. Çeşitli ülkelerde yazılı, sözlü veya her iki çeşit sınav usulü uygulanmaktadır¹³¹. Fakültemizde, ilk kurulduğu senelerden beri sözlü sınavlar vardır. Öğrenci sayısının çoğalması ile, önce, yazılı olarak yapılan eleme sınavları kabul edildi ve sonra da tedricen sözlü sınavlar azaldı. Sözlü sınavların yazılı yapılması sonucu olarak eleme sınavlarının fonksiyonu kaybolunca bu sınavlar ortadan kaldırıldı. Her iki sınav şeklinin lehinde ve aleyhinde görüşler

(129) **Bordwell**, A writing Specialist in the Law School, 17 J. Leg. Ed. 462 vd. (1965). Birinci sınıf öğrencileri hakkında grup çalışmaları için bak. Die Ausbildung..., 214.

(130) Ayrıca sınavlar hakkında genel olarak bak. **Amendes**, How we Examine, 11 J. Leg. Ed. 566 (1959); **Gower**, Methods of Legal Education 35 (Comparative Legal Education); **Eisenmann**, Age. 118 vd., 126.

(131) **Eisenmann**, 119.

vardır¹³². Biz bu hususların tartışmasına girmeyeceğiz. Üzerinde durmak istediğimiz, bu sınavların yapılış şekilleridir. Yani bu sınavlarda ne çeşit sorular sorulması sorunu önemlidir. Hukuk eğitiminde yapılacak reformun başarısı büyük ölçüde sınavlarda sorulan soruların şekline bağlıdır.

Zannımızca evet, hayır şeklinde cevapların verilmesini gerektiren sınav şekilleri tek başlarına hukuk fakültelerine uymazlar. Hukuk eğitiminin amacı sınav sorularının ezberciliği teşvik edici değil, bilâkis okunanların hazmedilmesini ve öğrencinin hukukî bir şekilde düşünüp tartışarak cevaplandırmasına imkân veren, onun bilgisinin derecesi kadar fikrî çalışmalarını ortaya çıkarmağa yarayacak yönde tertip edilmesini gerektirir. Bu bakımdan da bir bahsin anlatılması, şıkların sorulması usullerinden tamamen olmasa bile geniş ölçüde kaçınılması, bunların yerine birçok derslerin sınavlarında problemler sorulması usulüne gidilmesi doğru olur kanısındayız¹³³.

Yıl sonu sınavlarıyla ilgili bir iki soruna daha değinmek isteriz. Bunlardan biri sınavların dersi veren öğretim üyesi tarafından mı yapılması, yani soruların onun tarafından mı sorulması ve cevapların da onun tarafından mı okunması sorunudur.

Tartışılabilir bir diğer konu da öğrencilerin sadece bir ders kitabından mı sorumlu olmalarıdır. Yoksa çalışmaları için bu öğrencilere birkaç kitap mı tevsiye edilmelidir?

Nihayet sonsuz sınav hakkı da bir an önce kaldırılması gereken bir sınav şekli olarak karşımızda durmaktadır.

2. Yıl içi sınavları : Bugün yürürlükte olan yönetmelik hükümlerine göre «her ders için yılda en az bir...yazılı yoklama yaptırılır... Yazılı yoklamalara takdir olunan numaralar imtihanlarda dikkate alınabilir» (m. 8). Bu hüküm yeterli değildir. Yıl içi sınavlarında alınan notlar yıl sonu sınavlarına etki yapmadığından öğrenciler sınavlara gelmemekte, bu yüzden de birçok öğretim üyesi yıl içinde yazılı sınav yapmamaktadırlar. Halbuki yıl içi sınavları öğrencilerin yıl sonundaki sınavda tesadüflere kurban gitmesini engeller.

Denemeler, yıl içi sınavlarının faydalı olduklarını göstermektedir. Bir kere, hukuka yeni başlayan ve liselerdeki yıl içi sınavlar olanağından kurtulamayan öğrenciler takipsiz bırakılacak olurlar-

---

(132) Eisenmann, 120 vd.

sa derslere zamanında çalışmamakta, biriken malzemeleri yıl sonu sınavlarından önceki kısa süre içinde öğrenmek yoluna gitmektedirler.

Yıl içinde yapılan sınavların öğrencinin kendi kendisinin kontrol edebilmesi bakımından da faydası vardır¹³⁴. Öğrenci sınavda alacağı sonuca göre çalışmasını bizzat değerlendirmek imkânına sahip olur.

Yıl içinde yapılan sınavlar öğrencinin öğretim üyesi tarafından tanınmasını sağlar. Bu suretle yıl sonu sınavlarındaki muhtemel haksızlıkların önüne geçilmiş olunur.

Haftada 3 veya daha fazla saati olan derslerde yıl içinde 3 veya 4 yazılı sınav yapılması ve bunlardan 2 tanesine öğrencilerin muhakkak katılması şeklinde bir çözüm yolunun uygulamada birçok güçlükleri ortadan kaldırdığı söylenebilir. Ayrıca küçük gruplar halinde pratik çalışmaların yapıldığı derslerde yıl içi sınavlarına lüzum olmayabilir. Diğer taraftan yıl içi sınavlarında alınan notlar, muayyen bir ölçüde yıl sonu sınavlarını, özellikle olumlu yönde etkileyebilmelidirler.

3. Fakülte bitirme sınavları¹³⁵: Bir yıldan fazla devam eden konularda mezuniyetten önce bir genel sınav yapılması konusu da tartışılabilir. Bilindiği gibi Almanya'da 4 yıllık eğitimden sonra bir sınav yapıldığından bu sınavda bütün konular hakkında sorular sorulabilmektedir. Buna mukabil Amerika Birleşik Devletlerinde sınavlar her sömestirin sonunda yapılırlar (Fakat orada Baro sınavları vardır).

E. Ders kitapları :

Bugünkü öğrencilerimiz kitap bakımından bundan 40 yıl öncekilerin sıkıntısını hâlâ çekmektedirler. Birçok derslerde öğrenciler bugün dahi ideal ders kitabı veya notlarının verilmediği veya bunların zamanında yetişmediği yakınmaları devam etmektedir. 1925 senesindeki bir derdin sürmesi problemin üzerine önemle eğilmemizi gerektirmektedir. İyi bir ders kitabının sadece öğrencilerin konuları öğrenmelerinde kolaylık sağlamaları rolü yoktur;

(133) Zitelmann, Age. 29; Gower, 35; O. Kahn-Freund, Agm. 133.

(134) Bak. N. Diederichsen, Entlastung des Dozenten durch Intensivierung herkömmlicher Lehrmethoden, 23 JZ 30 (1968, Sonderhefte zu Fragen der Studienreform).

(135) Woods, Comprehensive Examinations in Law at the University of Saskatchewan, 11 J. Leg. Ed. 554 (1959).

ders kitapları veya notları zamanında öğrencilerin eline geçebilecek olursa bugün karşılaşmakta olduğumuz sorunlardan biri olan ders saati azlığı sorunu da çözüm yoluna girebilecektir. Çünkü kitap veya not öğrencinin elinde olursa öğretim üyeleri derslerde kendilerinin veya başkalarının yazmış olduğu bilgileri kürsüden aynen tekrarlamak zorunluluğundan kurtulacaklardır¹³⁶.

İdeal bir ders kitabının nasıl olması gerektiği tartışılabilir. Kısa ve açık olarak yazılmış kitaplar şüphesiz öğrenciler tarafından kolay anlaşılabilirler. Fakat bu tür kitapların bir kere ezberciliğe yol açma tehlikeleri vardır. Ayrıca problemleri gerçekte olduğundan daha fazla basit göstermek gibi sakıncaları da bulunur. Diğer taraftan öğrencilerimizin büyük bir çoğunluğunun fakülteden mezuniyetlerinden sonra meslekî kitap satın almadıkları gerçeğinden hareketle ders kitaplarında teferruata da yer verilmesi, dipnotlarının bulunması gerektiği savunulabilir. Nihayet bir ders kitabının «problemleri ortaya koyan, bunları cevaplandıran ve problemler üzerinde yapıcı bir şekilde düşünebilmek için gerekli araçları veren, hiç olmazsa gösteren»¹³⁸ bir kitap olması ilkesinden hareketle kanun maddelerinin, mahkeme kararlarının ve problemlerin¹³⁸ sistematik izahlarla birarada bulunduğu Amerikan usulü ders kitaplarının çıkarılması dahi teklif edilebilir.

Ders kitapları gibi pedagojik bir tecrübe ve bilgiyi gerektiren bir konuda kesin bir görüş açıklamaktan kaçınılırız. Fakat kitap sorununun öncelikle çözüme bağlanması gerekmektedir. Herhangi bir alanda hiç bir ders kitabı yokken başka bir alanda aynı yıl içinde 4 kitabın birden yayınlanması şüphesiz bir plânsızlık ve gereksiz sarfolunan çabalar örneğidir. Vakit geçirilmeden, ders kitabı yazılması Fakültemizde plânlanmalıdır¹³⁹.

F. Gece Eğitimi¹⁴⁰ :

Ankara Hukuk Fakültesinde kayıtlı öğrencilerin adedi 4100 kişidir. 1967 yılında Fakültemizde bursla okuyanların sayısı 140

(136) Gellhorn, Agm. 11.

(137) Gellhorn, Agm. 10.

(138) Topçuoğlu, Hukuk Sosyolojisi Dersleri, S. IV.

(139) Maamafih bu konuda planlama faydalı sonuçlar doğurmayabilir. İstanbul Hukuk Fakültesinde Ticaret Hukuku alanında yapılan planlama bugüne kadar olumlu bir sonuç doğuramamıştır.

(140) Murphy, The Evening Law School: A Suggested Curriculum, 18 J. Leg. Ed. 142 (1965); Niles, The Extended Program for Employed Law Students, 14 J. Leg. Ed. 361 vd. (1962); Tinnely, Part-Time Legal Education (Brooklyn 1958) ve bu kitap hakkındaki incelemeler: 11 J. Leg. Ed. 453, 454 (1954); 14 J. Leg. Ed. 349; Harno, Age. 176 vd.

idi¹⁴¹. Geriye kalan öğrencilerin ne kadarının ailesinin parası ile veya kredi ile okuduklarını, ne kadarının dışarıda hayatlarını kazanmakta olduklarını gösteren sağlam araştırmalar elimizde yoktur. Fakülte içinde yapılan anketler bu hususta bizi yanıltıcı sonuçlara götürebilirler. Çünkü genellikle dışarıda çalışmakta olanlar derslere devam edemediklerinden anketlere katılamamaktadırlar.

1956 yılında 208 Hukuk Fakültesi öğrencisi üzerinde yapılan ankette şu sonuçlar elde edilmişti :

Cinsiyet¹⁴².

Kız	Erkek	Bekâr	Sözlü	Nişanlı	Evli	Yaş	Ortalaması
% 14	% 86	% 80	% 05	% 04	% 11		24

Öğrencilerin menşei¹⁴³.

Doğduğu yer	İst.	Ank.	İzm.	Esk.	Adana	Bursa
	% 5	% 12	10	18	8	16
Halen ailesinin oturduğu yer	% 2	35	2	2	3	2

Halen ailesinin oturduğu yere göre Hukuk Fakültesi öğrencileri arasında yurt içinde bölgelere göre dağılımı şöyledir¹⁴⁴.

Karadeniz	2
Marmara	—
Akdeniz	—
Ege	% 12
Doğu orta	10
Kuzey	6
Güney doğu	6
Kuzey »	6
Güney orta	—

Babalarının meslek durumu¹⁴⁵ :

Tacir	8
Memur	% 40
Serbest mesl.	11
Çiftçi	13

(141) Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Öğrenci Rehberi, 38 (Ankara 1967).

(142) N. Abadan, Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri, 14 (Ankara 1961).

(143) Age. 16.

(144) Age. 16.

(145) Age. 16.

Asker	3
Sanat erbabı	3
İşçi	3
Esnaf	9
Siyaset adamı	1
Cevapsız	7

Öğrencilerin Ankara'da oturdukları yer¹⁴⁶ :

Ailelerinin yanında	% 41
Yurtta	37
Akraba veya tanıdık yanında	10
Kiralık bir odada	11
Otelde	1

Yaz tatilini nasıl geçirdikleri hakkındaki soruya Hukuk Fakültesi öğrencilerinin cevapları¹⁴⁷ :

Dinleniyorum	% 51
Aileme evde veya büroda yardım ediyorum	22
Aileme maddî yardım için dışarıda çalışıyorum	11
Kışın harcayacağım parayı temin için bir yerde çalışıyorum	12
Yaz kış bir işte çalışıyorum	8
Ders çalışıyorum.	36

Tatilde çalışmamanın sebepleri arasında % 29 «ihtiyacının olmadığı için» şeklinde cevap vermişlerdir¹⁴⁸.

Masrafların karşılanması bakımından nisbetler şöyledir¹⁴⁹

Ailemden harçlık alırım	% 65
Burs alırım	12
Burs ve harçlık alırım	7
Bütün ihtiyaçlarımı çalışmakla karşılarım	15
Bazı ihtiyaçlarımı karşılamak için çalışırım	10

Bu rakkamlara göre gerçi öğrencilerimizin büyük bir kısmı ailelerinin yanında oturmaktadırlar ve ailelerinden harçlık almaktadırlar (% 65), fakat pek çoğunun babalarının memur, asker, işçi, sanat erbabı veya esnaf olduğu anlaşılmakta ve % 15 gibi bir kısmının dışarıda çalışmak zorunda oldukları görülmektedir. Ayrıca % 10

(146) Age. 21.

(147) Age. 103.

(148) Age. 10.

(149) Age. 105.

da bazı ihtiyaçlarını karşılamak için dışarıda çalışmaktadırlar. Dışarıda çalışmakta olanların Fakültede ders saatlerinde yapılan bir ankete cevap vermeleri ihtimal çok zayıf olduğuna göre¹⁵⁰, dışarıda çalışan öğrencilerimizin nisbeti % 15'in çok üstünde olmak gerekir. Bu gibi öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun derslere ve pratik kurullara düzenli olarak devam etmeleri imkânsızdır. Her yıl öğrencilerimizden toplamakta olduğumuz resimli fişlerin sayısı da 700 kişilik sınıflarda 200-250'nin üstüne çıkamamaktadır. Bu da % 50'den fazla öğrencinin derslere devam etmediğini veya ilgi göstermediğini ifade etmektedir.

Dışarıda çalışmak zorunda olmayan öğrencilerin hepsinin derslere ve pratik çalışmalara devam ettikleri de söylenemez. Ders konularının veya taktir şekillerinin ilgi çekici olmaması, derse devanın sınavlarda büyük etkisinin bulunmaması gibi sebeplerle öğrenciler ders saatlerini sınıf dışında geçirebilmektedirler.

Bu iki tip öğrenci arasında bir fark yapılması şarttır. Dışarıda hayatlarını kazanmakta olan öğrencilerimiz için akşam eğitime gidilmesi, çeşitli sakıncalara rağmen, bu gibi öğrencilerin Hukuk Fakültesinden daha fazla yararlanmalarını sağlar kanısındayım¹⁵¹. Çünkü bu gibi öğrenciler için bugün gerçekte yapmakta olduğumuz eğitim kötü bir mektupla eğitim usulüdür. Hukuk Fakültelerinde mektupla öğretimin başarılı olabileceği ise şüphelidir¹⁵².

Çeşitli ülkelerde bugün akşam eğitimi hukuk fakültelerinde uygulanmaktadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde Akşam Hukuk Fakülteleri (fakat birinci sınıf üniversitelerde değil) pek yaygındırlar. Moskova Hukuk Fakültesinde de akşam eğitimin yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁵³.

Halen Fakültemizde kısmî bir çifte tedrisat usulü uygulanmaktadır. Derslerin gündüzleri ikiye bölünerek yapılması yerine -öğrenci adedinde arttırma yapmaksızın- bir kısmının akşama alınması daha yerinde görülebilir. Bu suretle Fakülte imkânlarından bütün gün yararlanmak mümkün olacak ve gündüzcü ve gececi öğrenci-

(150) Anket 2 ve 3. sınıflara kayıtlı olan 1629 olan öğrencinin % 12'sine uygulanmıştır.

(151) **Hervey**, There's Still Room for Improvement, 9 J. Leg. Ed. 149, 160 (1956) .

(152) Amerika'da mektupla hukuk öğretimi yapılmaktadır. Verilen rakkamlara göre böyle bir öğretim sonunda diploma alanların baro sınavlarındaki başarı dereceleri çok düşüktür. **E. B. Pierce**, Correspondence Law Schools, 4. J. Leg. Ed. 160 vd., 169 (1951).

(153) **Morris**, Soviet Legal Education, 15, J. Leg. Ed. 309 (1963).

ler derslerden ve pratik çalışmalardan daha fazla fayda sağlayabileceklerdir.

Akşam tedrisatında gündüz tedrisatında olduğu kadar çok ders verilmesi gerekli değildir. Bunun sonucu olarak da akşam tedrisatı 4 yıl yerine 5 veya 6 yıl devam edebilir¹⁵⁴. Programlarda da bu değişikliğe uygun düzeltmeler yapılması gerekecektir.

V. Sonuç :

İzahlarımızda genellikle ana konularda görüşlerimizi açıklayıp teferruata değinen hususlarda kesin sonuçlara varmaktan kaçınmış bulunuyoruz. Meselâ dersler ve derslerin konuları, öğretim metodları, sınav şekilleri, ders kitapları ve diğer sorunlar hakkında sadece genel düşünceler belirtilmeye çalışılmıştır. Bu suretle başlangıçta ifade ettiğimiz amacın gerçekleşmesi, yani hukuk eğitimi sorunları üzerinde yapıcı tartışmalara gidilmesi mümkün olabilecektir. Yazımızda değinilmiş olan veya olmayan sorunlarda günün ve geleceğin ihtiyaçlarına uygun çözüm yollarının bulunabilmesi, derinliğine araştırmalar yapılmasını da icap ettirir. Bu nedenle seminer çalışmalarının düzenlenmesini gerekli görmekteyiz. Hukuk eğitimi konularının ancak seminerlerde bilimsel olarak tartışılacağı kanısındayız. Yarının öğretmenleri sadece yanında çalıştıkları öğretim üyelerinden değil, bütün Fakülte mensuplarından eğitimciliği öğrenmeli, yenilikleri hep birlikte bu seminerlerde görüşebilmelidirler.

Fakültemizde hukuk eğitiminin süreli gelişmesini sağlayabilmek için daimi bir «Hukuk Eğitimi Kurulu» da teşkil edilmiştir. Bu kurul hukuk eğitimindeki gelişmeleri izleyerek her yıl sonunda Genel Kurula, tavsiyeleri ile birlikte bir rapor getirir. Ayrıca zaman zaman Fakültede hukuk eğitimi seminerleri düzenleyip yeni görüşler hakkında eski ve yeni öğretim üyeleri ile yardımcılarının bilgi ve düşünce sahibi olmalarını sağlar. Nihayet bu kurula Ankara Hukuk Fakültesi için 5 er yıllık ve daha uzun süreli eğitim plânları hazırlama görevi de verilmelidir.

---

(154) Amerika'da gece eğitimi genellikle 3 yıl yerine 4 yıldır. Moskova Üniversitesinde gündüz hukuk eğitimi 5 yıl, gece eğitimi 6 yıl sürer, Morris, Agm. 310.